

Sikorski, Jerzy

Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w latach 1961-1981

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 1-2, 113-140

1982

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jerzy Sikorski

OSRODEK BADAŃ NAUKOWYCH
IM. WOJCIECHA KĘTRZYŃSKIEGO
W LATACH 1961—1981

ŚRODOWISKO HUMANISTYCZNE OLSZTYNA
ORAZ POWSTANIE OBN

Powstanie wymienionej w tytule placówki wiąże się z rozwojem olsztyńskiego środowiska humanistycznego, które u schyłku lat pięćdziesiątych skupiało się głównie wokół Stacji Naukowej Polskiego Towarzystwa Historycznego (kontynuatorki Instytutu Mazurskiego), wokół Muzeum i Wojewódzkiego Archiwum Państwowego. I właśnie potencjał kadrowy i organizacyjny tych to instytucji, ich dorobek i doświadczenia, w większym lub mniejszym stopniu legły u podstaw organizacyjnych Ośrodka Badań Naukowych. Oto więc krótka ich charakterystyka.

Instytut Mazurski powstał w okresie okupacji i rozwijał swą działalność w ciągu pierwszych lat powojennych. Według statutu z 9 lipca 1945 roku, jego celem było m.in. „podejmowanie i popieranie prac badawczych w zakresie stosunków kulturalnych, społecznych, historyczno-politycznych, gospodarczych, przyrodniczych i geograficznych Pojezierza Mazurskiego”, a także „utrzymywanie i prowadzenie biblioteki regionalnej i muzeum regionalnego”. W praktyce jednak zainteresowania i działalność Instytutu zostały decyzyjnie jego władz wewnętrznych ukierunkowane zupełnie inaczej — przybrał on mianowicie charakter placówki społeczno-oświatowej. Było to zadanie bezsprzecznie o doniosłym znaczeniu, jednakże przysłoniło ono z wyraźną szkoda dla systematycznego rozwoju placówki to wszystko, co mogło stanowić dla niej bardziej realną perspektywę. Zaniedbano więc przede wszystkim sprawę zorganizowania warsztatu naukowego: w ogóle np. nie wszczęto starań, by od właściwych czynników uzyskać upoważnienie do zabezpieczenia poniemieckich księgozbiorów — po to, aby przejąć je na własność, lub choćby po to, aby pozostały one na terenie Warmii i Mazur, czyli na terenie działalności Instytutu. Szansy tej nie umiano niestety docenić i zaprzeczono też ją w sposób ewidentny. Nie zrekompensowały tego heroiczne, samotne wysiłki Emilii Sukertowej-Biedrawiny — Instytut został całkowicie zdystansowany w tym względzie przez biblioteki z Torunia i Warszawy, legitymujące się odpowiednimi upoważnieniami do zbiorów i wywozu księgozbiorów z tego terenu. Takim zaś działaniem nie tylko na dziś, ale i na jutro, było zapoczątkowanie własnego wydawnictwa ciągłego pn. Komunikaty Działu Informacji Naukowej, które do 1948 roku ukazały się w liczbie 18 numerów. Wydano ponadto dwie pozycje książkowe. Ma się rozumieć, iż wysiłki te w sumie nie były znaczące, toteż w obliczu centralnych decyzji o upaństwowieniu społecznych instytutów, jakie zapadły w 1948 roku, se-

kretarz generalny Instytutu Mazurskiego — Emilia Sukertowa-Biedrawina — bez większego trudu przekonała swoje władze instytutowe, iż jedynym być może ratunkiem przed likwidacją placówki jest ucieczka pod szyld Instytutu Zachodniego, który zgodził się potraktować Instytut Mazurski jako swoją Stację Naukową. Inkorporacja ta, oznaczająca niewątpliwie regres — widoczny zwłaszcza na polu wydawniczym — była w określonej sytuacji dobrodziejstwem, dawała bowiem nadzieję na przetrwanie. Mało tego — okazała się wręcz zbawienna wobec ataków, które pojawiły się od strony najmniej oczekiwanej. Oto znane ogólnie „błędy” polityki władz centralnych wobec ludności rodzimej ziem odzyskanych zmanifestowane zostały na gruncie olsztyńskim uwięzieniem współzałożycieli Instytutu (Gustaw Leyding, Jan Lippert, Walter Późny) oraz wywołały, ma się rozumieć, nieprzychylną atmosferę wokół Stacji Instytutu Zachodniego i jej personelu. Emilii Sukertowej-Biedrawinie, która zawsze dużo publikowała w prasie, utrudniano tę działalność; nic to jednak wobec konfiskaty i przekazania na przykład całego nakładu kalendarza na rok 1949, przeznaczonego głównie dla ludności miejscowego pochodzenia. W ówczesnych warunkach fakty te nie mogły długo bulwersować, ponieważ nie należały do kategorii najgorszych. Najgorsze zaś — również i w wypadku Stacji — nie kazało na siebie czekać. Oto bowiem w sposób przejrzysty uwidoczniły się tendencje do jej likwidacji — o tyle groźne, iż realizowane nie wprost. Narzędziem tej polityki stały się władze miejskie Olsztyna. Wpierw pozbawiono więc Stację własnego lokalu i rzucono ją kątem na sublokatorstwo — nie bacząc na bezcenny księgozbiór (zawierał on już wtedy bardzo wiele unikalnych pozycji) i jego funkcje w miejscowym środowisku. Ba! — kiedyz właśnie o ten księgozbiór chodziło: bezprecedensowa uchwała Miejskiej Rady Narodowej z października 1950 roku pozbawiała Stację księgozbioru i przekazywała go Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej. Gdyby uchwałę tę zdołano wyegzekwować, księgozbiór ów byłby prawdopodobnie skazany na zagładę, a już z całą pewnością stracony dla województwa. Podstawą tego domniemania był fakt, iż Wojewódzka Biblioteka Publiczna wzbraniała się przed gromadzeniem jakiegokolwiek literatury sprzed 1945 r., a tym bardziej pochodzenia niemieckiego — i cały swój określony zasób oddała Zbiornicy Księgozbiorów Zabezpieczonych w Bytomiu. Nic dziwnego przeto, iż wspomniana uchwała spotkała się z ostrym protestem kierowniczki Stacji oraz, z interwencją Instytutu Zachodniego, który był formalnym właścicielem księgozbioru. Jeszcze w 1951 roku prowadzono walkę z groźącymi Stacji tendencjami likwidacyjnymi. W 1953 roku pojawiło się kolejne niebezpieczeństwo w związku z powrotem Instytutu Zachodniego na status stowarzyszenia i podporządkowaniem go Polskiej Akademii Nauk; tym razem księgozbiór Stacji miał być scalony z biblioteką gdańską PAN. Oderwawszy się przeto — w wyniku odpowiednich negocjacji — od dotychczasowego gestora, Instytut Mazurski nie zamierzał wszelako wracać do pierwotnego statusu — a to dlatego zapewne, iż nie ufał władzom olsztyńskim. Był to zaś niewątpliwie moment, w którym mądry mecenas lokalny mógłby się dobrze przysłużyć sprawie utworzenia regionalnego instytutu naukowo-badawczego. Z drugiej strony jednak można podejrzewać, iż kierowniczka Instytutu lepiej czuła się w swej tradycyjnej roli społecznika i oświatowca, aniżeli naukowej sensu stricto — i to był ów moment, który pchnął ją ku nowemu mariażowi — z Polskim Towarzystwem Historycznym. W ten

sposób, z dniem 1 lipca 1953 r. Stacja Naukowa Instytutu Zachodniego stała się Stacją Naukową PTH, zjednując sobie niezwykłą zycziliwość i poparcie prezesa Zarządu Głównego prof. Stanisława Herbsta, a po jego śmierci — także i następców. Dotacje PTH umożliwiły powiększenie liczby personelu naukowo-bibliotecznego do trzech osób. W 1957 roku, w innym już klimacie społeczno-politycznym, z pomocą tej placówce pierwszy raz bodaj przyszyły władze miejscowe; mecenat finansowy Prezydium WRN umożliwił edycję kwartalnika naukowego „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”. Kwartalnik ten stał się niezwykle istotnym zaczynem stymulującym rozwój olsztyńskiego środowiska humanistycznego — nie sami bowiem tylko historycy skupiali się wokół czasopisma¹.

Z kręgu założycieli i członków Instytutu Mazurskiego wywodził się też Hieronim Skurpski — organizator, a następnie długoletni kierownik i dyrektor Muzeum Mazurskiego (1945—1964). Z dniem 1 stycznia 1950 roku Muzeum zostało upaństwowione i bezpośrednio podporządkowane Ministerstwu Kultury i Sztuki jako muzeum okręgowe, z podległymi sobie placówkami terenowymi. Przewyciężywszy trudności kadrowe, w 1956 roku Muzeum zdołało uruchomić stałą ekspozycję zbiorów zgromadzonych w ramach wszystkich swych działów — tj. sztuki, etnografii, archeologii, przyrody i historii. U schyłku lat pięćdziesiątych można też mówić o dobrze zorganizowanym, specjalistycznym księgozbiorze, liczącym ok. 10 tys. tomów. Przy okazji trzeba jednak wspomnieć, iż najcenniejsze zbiory związane z okresem plebiscytowym (roczniki prasy lokalnej i druki ulotne), z polecenia Pełnomocnika Rządu przekazano Instytutowi Mazurskiemu w 1945 roku. Muzeum w rozmaity sposób zaspokajało potrzeby intelektualne środowiska — bądź to na drodze działalności wystawienniczej, bądź też organizując liczne prelekcje, wygłaszane przez specjalistów z różnych ośrodków naukowych w kraju; w pewnym zakresie też prowadziło własne badania naukowe, związane choćby z tematyką wystaw, z inwentaryzacją i naukowym opracowaniem zbiorów. Naturalną pochodną tych poczynań była też działalność wydawnicza, która u schyłku lat pięćdziesiątych przyniosła w sumie ok. 50 katalogów, przewodników i folderów. Najdonioślejszym momentem w tej dziedzinie było wydanie w 1958 r. pierwszego tomu „Rocznika Olsztyńskiego”. Inicjatorem wydawnictwa był stale współpracujący z Muzeum Jerzy Antoniewicz z Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie, zaś środki finansowe pochodziły w części z budżetu własnego (lecz ustalanego przez władze wojewódzkie), w części zaś bezpośrednio z dotacji władz wojewódzkich — i chyba odpowiednio do tego ukonstytuował się też komitet redakcyjny: redaktorem został kierownik Wydziału Kultury Władysław Ogrodziński, jego zastępcą Jerzy Antoniewicz, zaś sekretarzem — dyrektor Muzeum Hieronim Skurpski. „Rocznik” — a właściwie każdy jego kolejny tom — był dumą nie tylko wydawcy, ale i całego środowiska, które zyskało no-

1 Por. E. Sukertowa-Biedrawina, *Z historii badań regionalnych na Mazurach i Warmii, Komunikaty Mazursko-Warmińskie* (dalej KMW), 1957, nr 1, ss. 25—32; teńże, *Dawno a niedawno. Wspomnienia*, Olsztyn: 1965; T. Grygier, *15 lecie Instytutu Mazurskiego w Olsztynie*, KMW, 1969, nr 3, ss. 436—453; J. Jasiński, *10 lat pracy Stacji Naukowej Polskiego Towarzystwa Historycznego w Olsztynie*, tamże, 1963, nr 3, ss. 468—476; teńże, *Olsztyńskie środowisko historyczne w latach 1945—1977. Zapiski historyczne*, 1978, z. 3, ss. 89—112. W. Wrzesiński, *Développement des recherches historiques dans la région d'Olsztyn (1945—1962)*, Acta Poloniae Historica, t. 10, 1964, ss. 131—141.

wych współpracowników, nowe kontakty i szersze niż dotąd możliwości publikacyjne².

Placówką nieco młodszą od tamtych było Wojewódzkie Archiwum Państwowe, erygowane 15 listopada 1948 roku. Jednakże akt ten nie był równoznaczny z decyzją o przechowywaniu w tym archiwum najstarszych zasobów aktowych Prus Wschodnich — a to dlatego, ponieważ brakowało w Olsztynie „pełnego podstawowego warsztatu naukowej pracy regionalnej, tj. biblioteki naukowej” — z czego wynika, iż nawet łączne zasoby biblioteczne Instytutu Mazurskiego i Muzeum w opinii decydentów nie spełniały jeszcze odpowiednich wymogów w tym względzie. Wspomnianą kwestię rozstrzygnięto pozytywnie dopiero w 1953 r. W ten sposób archiwum olsztyńskie stało się — jak stwierdzał to wówczas jego drugi dyrektor, dr Tadeusz Grygier — „centralną komórką gromadzącą materiały dokumentacyjne regionu, podstawowym i najpełniejszym warsztatem pracy naukowej nad przeszłością Mazur i Warmii w województwie olsztyńskim”. Tu więc np. trafiły recessy sejmikowe stanów pruskich z XVI—XVII wieku, które w większości odnalazła i uratowała kierowniczka Instytutu Mazurskiego; tu znalazły się m.in. wartościowe akta dotyczące dziejów ludności polskiej i ruchu polskiego na Warmii i Mazurach. Nic dziwnego przeto, iż Archiwum, zatrudniające 9 pracowników naukowych, stało się równocześnie ośrodkiem, wokół którego skupiali się wszyscy miejscowi historycy; tam też była siedziba Oddziału Olsztyńskiego PTH, zaś dyrektor Archiwum był równocześnie jego prezesem. Z tego środowiska wyszło wiele podstawowych opracowań (ponad 150 zagadnień) dotyczących sprawy polskiej na Warmii i Mazurach, polityki germanizacyjnej władz wschodniopruskich, polityki szkolnej i ruchu robotniczego³.

Tak więc około 1960 roku można już mówić o widocznym rozwoju olsztyńskiego środowiska humanistycznego oraz o jego bezsprzecznych osiągnięciach. W środowisku tym w sposób coraz bardziej widoczny zaznaczał swą obecność zespół profesorski Warmińskiego Seminarium Duchownego Hosianum. Wyraźne ożywienie miało tam nastąpić z początkiem lat sześćdziesiątych, co uwidoczniło się w postaci zapoczątkowanej w 1964 roku edycji „Studiów Warmińskich”; trzeba jednak wspomnieć, iż dwumiesięcznik „Warmińskie Wiadomości Diecezjalne”, aczkolwiek o innym charakterze, już wcześniej przemycił publikacje naukowe historyków, ujawniając w ten sposób odpowiednie aspiracje i potrzeby tego kręgu. I wreszcie niezwykle istotnym wydarzeniem, w skali całej nauki polskiej, było uzyskanie przez Archiwum Diecezji Warmińskiej w 1957 roku najstarszego zasobu aktowego proveniencji fromborskiej; naturalnie, iż fakt ten musiał mieć tym większą wagę dla środowiska olsztyńskiego, które zyskiwało wspierać warsztat przeznaczony dla badaczy dziejów Warmii.

Wszelako żadna z wymienionych instytucji nie była zdolna, ani też specjalnie powołana do podejmowania prac wymagających zespołowego, skoordynowanego działania — do programowania i podejmowania badań w obrębie wielu dyscyplin humanistycznych, lub badań o charakterze interdyscyplinarnym. Olsztyn w zakresie nauk społeczno-humanistycznych należał do

2 Por. H. Skurpiski, *Muzeum Mazurskie w Olsztynie w latach 1945—1958*, KMW, 1973, nr 4, ss. 557—585; *Muzeum Mazurskie w latach 1945—1965*, *Rocznik Olsztyński*, t. 7, 1968, ss. 279—296.

3 Por. T. Grygier, *Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Olsztynie. Dziesięć lat pracy* KMW, 1958, nr 3, ss. 271—288.

ośrodków zaniedbanych organizacyjnie i kadrowo w skali ziem zachodnich i północnych Polski, na których działały już następujące społeczne placówki naukowo-badawcze: Instytut Śląski w Opolu, Instytut Zachodni w Poznaniu (obejmujący województwa zielonogórskie i koszalińskie), Instytut Zachodniopomorski w Szczecinie oraz Instytut Bałtycki w Gdańsku. Zaniedbania badawcze dotyczące zwłaszcza polskiej przeszłości Warmii i Mazur — ale też i współczesnych przeobrażeń społeczno-ekonomicznych i kulturalnych — stawały się coraz bardziej rażące w zestawieniu z innymi regionami oraz szczególnie przykre w konfrontacji z badaniami i publikacjami podejmowanymi w stosunku do tychże ziem na terenie RFN.

W tej to sytuacji zrodziła się idea powołania w ramach Stowarzyszenia Społeczno-Kulturalnego „Pojezierze” odpowiedniej fundacji naukowej, która nie tylko zajmowałaby się prowadzeniem badań, ale także inspirowałaby je i wspomagała — w odniesieniu do regionów Warmii i Mazur — w innych środowiskach naukowych kraju. Sporządzono więc *Memoriał o stanie i potrzebach humanistyki olsztyńskiej*, podpisany przez grupę osób wywodzących się z Wojewódzkiego Archiwum Państwowego (dr Wojciech Wrzesiński i mgr Antoni Łukaszewski), Muzeum Mazurskiego (dyr. Hieronim Skurpski, będący równocześnie prezesem „Pojezierza”, oraz mgr Zygmunt Lietz i mgr Romuald Odoj), a także przez dyrektora programowego „Pojezierza” mgr. Władysława Ogrodzińskiego i redaktora naczelnego „Głosu Olsztyńskiego”, mgr. Jerzego Szymańskiego. Memoriał został przyjęty przez walne zebranie członków „Pojezierza” w dniu 26 marca 1961 roku oraz uzyskał poparcie Sekretariatu KW PZPR w dniu 25 lipca 1961 roku, co w sumie stworzyło grunt do wypracowania podstaw organizacyjnych placówki. Sprawami tymi zajął się W. Ogrodziński, a od 1 września 1961 roku utworzono w „Pojezierzu” stanowisko sekretarza organizacyjnego nowej placówki, które objął dr W. Wrzesiński. W tymże roku doszło do następujących ustaleń: Zarząd Główny Polskiego Towarzystwa Historycznego wyraził wstępnie zgodę na przekazanie „Pojezierzu” dwu osób spośród personelu naukowego Stacji PTH oraz na przekazanie w depozyt księgozbioru tejże Stacji. Prezydium WRN zapowiedziało możliwość uwzględnienia w swym budżecie stałej dotacji na działalność (badania naukowe, wydawnictwa i zakupy biblioteczne), a „Pojezierze” ze swej strony zobowiązało się ponosić koszt utrzymania placówki, zabezpieczone na dochodach zakładów graficznych Stowarzyszenia. Ustalenia te legły u podstaw uchwały ZG „Pojezierza” z dnia 28 grudnia 1961 r. o powołaniu „Fundacji Naukowej im. Wojciecha Kętrzyńskiego” — jak pierwotnie określono tę nową agendę Stowarzyszenia⁴.

OBN JAKO PLACÓWKA NAUKOWO-BADAWCZA
STOWARZYSZENIA SPOŁECZNO-KULTURALNEGO „POJEZIERZE”
(28 GRUDNIA 1961—15 CZERWCA 1968)

W ciągu 1962 roku zdołano pomyślnie rozwiązać zasadniczą, a jakże niełatwą w warunkach olsztyńskich sprawę własnego lokalu. Inicjatywa i pomysłowość organizatorów szły tu w parze z odpowiednią pomocą władz:

⁴ Blizsze szczegóły — por. *Stowarzyszenie Społeczno-Kulturalne «Pojezierze», Komunikat Zarządu Głównego* (dalej Komunikat ZG), styczeń 1962, s. 4; W. Ogrodziński, *Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego*, *Rocznik Olsztyński*, t. 4, 1964, ss. 463—468; tenże,

na lokal ten upatrzono rozległy prześwit w budynku ZMS przy al. Zwycięstwa 32 i uzyskawszy priorytet w przedsiębiorstwach budowlanych, zakończono inwestycję (finansowaną w całości przez „Pojezierze”) w dniu 1 listopada. Do końca roku lokal został całkowicie wyposażony ze środków budżetowych PWRN. Składał się on z czytelni, magazynu książkowego (pojemność: tylko 25 tys. tomów) i czterech pracowni, o łącznej powierzchni 270 m kw.⁵

Rozwiązanie sprawy lokalu stworzyło z kolei możliwość sfinalizowania wspomnianych wyżej porozumień z Zarządem Głównym PTH. W dniu 12 kwietnia 1962 roku zawarto umowę o przejściu ze Stacji PTH dwu pracowników naukowych oraz księgozbioru (w zamian za wydzielenie części lokalu wraz z obsługą dla pozostałych pracowników Stacji). W dniu 30 maja Zarząd Główny „Pojezierza” podjął uchwałę w sprawie statutu i regulaminów Fundacji. W dniu 19 grudnia, w obecności sekretarza generalnego PTH doc. dr. hab. Henryka Samsonowicza, nastąpiło przejście przez Fundację pracowników Stacji w osobach mgr. Janusza Jasińskiego i mgr Danuty Wojewódki; ustalono tryb i terminy przekazania zbiorów bibliotecznych Stacji. I wreszcie 29 grudnia 1962 roku, Zarząd Główny „Pojezierza” uchwalił ostateczną wersję statutu; wkrótce jednak okazało się, że określenie „fundacja” jest źle widziane przez odpowiednie władze administracyjne, toteż trzeba było jeszcze jednej uchwały ZG „Pojezierza” w dniu 7 lutego 1963 roku, aby zmienić zakwestionowaną nazwę placówki na „Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego”. Oficjalna inauguracja działalności Ośrodka miała miejsce w dniu 26 marca 1963 roku⁶.

Struktura organizacyjna placówki była następująca: kierunek prac naukowych wytyczała Rada Naukowa OBN, powoływana przez ZG „Pojezierza”. W skład Rady weszło aż 37 osób (na 40 zaproszonych), w tym 26 wybitnych naukowców z terenu całego kraju oraz 11 działaczy społeczno-politycznych i przedstawicieli władz wojewódzkich. Na posiedzeniu w dniu 26 marca 1963 roku Rada wyłoniła Prezydium, w którego skład weszli: profesorowie Stanisław Arnold jako przewodniczący oraz Bolesław Kasprowicz i Bogusław Leśnodorski jako jego zastępcy. Roczne plany pracy oraz budżet zatwierdzało Kuratorium, w którego skład wchodziłi prezesi ZG „Pojezierza” i ZG PTH, przewodniczący Rady Naukowej, przewodniczący PWRN w Olsztynie oraz powoływany przez ten zespół, a zatwierdzony przez Prezydium WRN kurator. Bezpośredni zarząd Ośrodka spoczywał w rękach sekretarza generalnego, jako zastępcy kuratora. Dwa ostatnie stanowiska zostały obsadzone przez ZG „Pojezierza” z dniem 1 stycznia 1963 roku. Kuratorem został prof. dr Tadeusz Cieślak (zastępca Sekretarza Wydziału I PAN), zaś sekretarzem generalnym — mgr Władysław Ogrodziński⁷.

Statutowym celem Ośrodka miało być „popieranie i organizowanie dzia-

Powstanie Ośrodka Badań Naukowych imienia Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, Zapiski Historyczne, 1964, t. 29, z. 3, ss. 99–101; tenże, *Propozycje organizacyjne olsztyńskiego środowiska humanistycznego*, Przegląd Zachodni, 1967, nr 5, ss. 72 nn.

⁵ Por. Komunikat ZG, marzec 1962, s. 4; tamże, wrzesień 1962, s. 2; tamże, październik 1962, ss. 3, 6.

⁶ Tamże, lipiec — sierpień 1962, ss. 1–2; tamże, grudzień 1962, s. 4; *Informator Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego* (dalej Informator OBN), styczeń — marzec 1963, ss. 10–12.

⁷ Komunikat ZG, styczeń 1963, s. 2; Statut — por. Informator OBN, styczeń — marzec 1963, ss. 3–5.

łałości naukowej w zakresie nauk humanistycznych i ekonomiczno-społecznych na obszarze Polski północno-wschodniej, ze szczególnym uwzględnieniem Warmii i Mazur". Powiedziano też, że przez swą działalność OBN „przygotowuje warunki do zorganizowania wyżej rozwiniętych form życia naukowego w województwie olsztyńskim”⁸.

Program ten spotkał się z widocznym zainteresowaniem całego środowiska. Wyrazem tego jest fakt, iż zanim jeszcze Ośrodek ukształtował się w swej formie instytucjonalnej, już od razu począł spełniać określaną funkcję społeczną. W sposób niemal spontaniczny organizował się wokół niego ruch naukowy. I tak — 9 lutego 1962 roku odbyło się posiedzenie organizacyjne „Zespołu porozumiewawczego bibliotek naukowych województwa olsztyńskiego”, który podjął ideę utworzenia centralnego katalogu czasopism i literatury regionalnej; przewodniczącym zespołu wybrano dyrektora Biblioteki Głównej WSR, mgr. Ludwika Pelczarskiego. W dniu 21 lutego nastąpiło także posiedzenie „Zespołu do spraw dokumentacji współczesności Warmii i Mazur”, z zadaniem „systematycznego gromadzenia tradycji ustnej o ruchu polskim, przekazów z zakresu folkloru oraz kształtowania się nowego społeczeństwa w województwie olsztyńskim”; Zespół powołał przewodniczącego w osobie dr. Władysława Gębika. W dniu 8 marca ukonstytuował się zespół redakcyjny *Księgi XX-lecia województwa olsztyńskiego*, któremu przewodniczył dr W. Wrzesiński. W dniu 12 marca odbyło się zebranie informacyjne historyków sztuki; grupą tą kierował mgr Lucjan Czubieli. W dniu 3 maja powstał Zespół Historyczny, wybierając swój zarząd w składzie: mgr Stanisław Szostakowski (przewodniczący), dr Władysław Adamczyk, dr Tadeusz Grygier i mgr Zygmunt Lietz. W dniu 21 stycznia 1963 roku powstał „Zespół do badań nad współczesnością Warmii i Mazur” z następującym zarządem: mgr Bohdan Wilamowski (przewodniczący), mgr Stanisław Zyromski (sekretarz) oraz mgr Henryk Dąbrowski, doc. dr hab. Bogusław Imbs, mgr Jerzy Szymański oraz mgr Władysław Ziajka. W dniu 28 stycznia powstał „Zespół do badań nad piśmiennictwem Warmii i Mazur” z następującym zarządem: Halina Pietrulewicz (przewodnicząca), mgr Wiesław Cudowski, dr Władysław Gębik, mgr Halina Kowalewska, Edward Martuszewski. Wszystkie wymienione ciała kolegialne skupiły łącznie ok. 100 osób. W warunkach olsztyńskich był to potencjał liczący się, który stanowił dostateczną podstawę dla realizacji celów statutowych Ośrodka⁹.

Znacznie skromniej natomiast wyglądała strona instytucjonalna placówki, czyli możliwość prowadzenia badań naukowych siłami własnymi, sprawa gromadzenia i udostępniania zbiorów oraz rozwijania działalności publikacyjnej. Od stycznia 1963 roku w Pracowni Naukowej — tylko o profilu historycznym — zatrudnionych było jedynie dwóch pracowników (dr W. Wrzesiński jako kierownik oraz mgr Janusz Jasiński). Biblioteka, prowadzona przez mgr Krystynę Swinarską (w trzecim kwartale — przez mgr. Halinę Keferstein), zatrudniała jeszcze dwóch pracowników (mgr Jerzy Sikorski i mgr Danuta Wojewódka-Traczyk). Zakładano, iż w następnych latach liczba personelu naukowego powinna podwoić się po zatrudnieniu „specjalistów w dziedzinie ekonomii, geografii gospodarczej, socjologii i in.” Gdy jednak

⁸ Statut tamże, s. 1.

⁹ Tamże, ss. 8—9; Komunikat ZG, marzec 1962, s. 5; tamże, kwiecień 1962, ss. 2—3; tamże, styczeń 1963, s. 5; *Sprawozdanie z działalności za rok 1963*, Olsztyn 1964.

już pod koniec 1963 roku uzyskano dwa etaty, tylko jeden z nich przeznaczono dla pionu naukowego, tworząc zaczątek Pracowni Badań nad Współczesnością (mgr Edmund Wojnowski), drugi zaś oddano bibliotece, o czym przesądziła jej wzrastająca rola w środowisku naukowym Olsztyna. W tym szczupłym gronie wciąż następowały zmiany, które — ma się rozumieć — nie służyły placówce w jej trudnych początkach; słyszało się nawet opinie nie wróżące jej długiego żywota. Dużą stratą dla Ośrodka było odejście w 1965 roku dr. W. Wrześnińskiego na Uniwersytet Wrocławski (w owym czasie pozyskanie pracownika z doktoratem było rzeczą niesłychanie trudną). W tymże czasie odeszły dwie bibliotekarki — ale właśnie na ich miejsce zatrudniono osoby, które pracują w bibliotece OBN do dnia dzisiejszego: mgr Stanisławę Badowską jako kierowniczkę i mgr. Jerzego Minakowskiego, specjalistę w zakresie bibliografii. Zdecydowano też wówczas o powołaniu Pracowni Wydawnictw Naukowych, której kierownictwo objął mgr J. Sikorski. Zwolniony przezeń etat w Dziale Zbiorów Naukowych (czyli bibliotece) zaproponowano młodemu historykowi mgr. Józefowi Judzińskiemu, zaś jego żonie ułatwiono znalezienie pracy w redakcji „Głosu Olsztyńskiego”, dzięki czemu małżeństwo to zdecydowało się osiedlić w Olsztynie. W 1966 roku kolejny etat podzielono między pracownię wydawniczą (mgr Halina Judzińska) a Pracownię Badań nad Współczesnością, która powołała sekcję niemcoznawczą pod kierownictwem mgr. Henryka Skoka. Sekcja zajmowała się studiami nad ziomkostwem Prus Wschodnich w RFN, wydawała też specjalny biuletyn „Sprawy Niemieckie”, jej owocna działalność była powodem, iż uzyskała ona od Komitetu Koordynacyjnego Badań Niemcoznawczych (działającego pod auspicjami Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych) zaproszenie do stałej współpracy¹⁰. Dalszy etat uzyskany w 1967 roku umożliwił zatrudnienie etnografa w osobie mgr. Anny Szyfer, dotychczas zatrudnionej w IHKM PAN, która już w poprzednich latach prowadziła badania terenowe na zlecenie OBN; osobę tę z roku na rok ludzono otrzymaniem mieszkania, aż upłynęło 8 lat, w ciągu których z dużym samozaparciem zrobiła ona doktorat i docenturę — w sprawach mieszkaniowych bowiem nigdy OBN nie mógł uzyskać od władz odpowiedniego poparcia.

W tym stanie zatrudnienia Ośrodek jedynie w minimalnym stopniu mógł sprostać licznym postulatami badawczym, jakie kierowano pod jego adresem. W 1968 roku zdecydowano się nawet zwiększyć liczbę póletatów, byle tylko związać z Ośrodkiem te osoby, które podejmowały tematy zgodne z jego zainteresowaniami. Mimo wszystko działalność Ośrodka wcale nie była tak skromna, jak mogłoby się wydawać, a to dlatego, ponieważ opierano ją od początku na możliwie najszerszej współpracy ze środowiskiem olsztyńskim oraz środowiskami naukowymi w kraju. Uwidoczniło się to zwłaszcza na polu organizacji badań i wymiany myśli naukowej. I tak, już w pierwszym roku działalności zorganizowano 3 sesje naukowe: z okazji 100 rocznicy powstania listopadowego (tu pionierskie opracowania na temat roli Prus Wschodnich w tym powstaniu), dalej na temat problemów demograficznych Polski z uwzględnieniem specyfiki ludnościowej województwa olsztyńskiego (publikacja materiałów) oraz na temat stanu i potrzeb w zakresie monografii miast i powiatów — z wyraźnym adresem skierowanym do miejscowego wy-

¹⁰ Por. Komunikat ZG, kwiecień — maj 1966, ss. 22—24; tamże, kwiecień — sierpień 1967, ss. 14—17.

dawnictwa „Pojezierze” (też publikacja materiałów). W 1964 roku sesja z okazji 200 rocznicy urodzin K. C. Mrongowiusza (przy udziale WK FJN, z odpowiednimi obchodami i pionierską publikacją biograficzną, której II wydanie przygotowuje obecnie „Pojezierze”); w związku z 600-leciem księgarstwa polskiego: „Historia książki i czytelnictwa polskiego na Warmii i Mazurach” (przy współpracy z PP „Dom Książki” i Muzeum Mazurskim, gdzie wielka wystawa monograficzna na ten temat) oraz seminarium ogólnopolskie poświęcone dziejom ludności polskiej w Niemczech w latach 1920—1939 (przy współpracy z ZW TRZZ, publikacja 6 referatów). W 1965 roku: „Stan i potrzeby nauk społecznych na Warmii i Mazurach” — wszechstronna ocena dokonana przez najbardziej kompetentnych naukowców, programująca zakres i tematykę badań na całe dziesięciolecie (druk 7 referatów); sesja poświęcona PPR na ziemiach zachodnich i północnych Polski. W 1966 roku: „Badania regionalne nad dziejami Polski Ludowej” (przy współudziale Instytutu Historii PAN, z udziałem 41 naukowców z 16 ośrodków krajowych, druk materiałów sesji). W 1967 roku: sesja poświęcona 90 rocznicy urodzin Feliksa Nowowiejskiego (inspiracja do gruntownej biografii, która później miała dwa wydania); „Związki Warmii i Mazur z całością ziem polskich”; „Stan i potrzeby w zakresie badań socjologicznych założeń pegeerowskich” (w następnych latach podjęto szereg odpowiednich badań); „Prognozy demograficzne w służbie administracji publicznej”. W 1968 roku: z inicjatywy Ośrodka, WK FJN dokonał uroczystej inauguracji Roku Wojciecha Kętrzyńskiego w województwie olsztyńskim, pod protektorem Ministra Kultury i Sztuki L. Motyki. W związku z tym zrealizowano cykl wykładów w Giżycku, Kętrzynie i Olsztynie, zorganizowano sesję z towarzyszącą jej wystawą w Muzeum Mazurskim (przy współudziale Zakładu Narodowego im. Ossolińskich). Zainicjowano wmurowanie dwu tablic pamiątkowych (w Giżycku i na „Wysokiej Bramie” w Olsztynie); akcja ta zbiegła się z odnalezieniem bezimiennego grobu Kętrzyńskiego we Lwowie przez Leonarda Turkowskiego z Olsztyna, co w drodze porozumień dyplomatycznych umożliwiło zawieszenie i umieszczenie na grobie odpowiedniej płyty dedykowanej przez społeczeństwo Mazur i Warmii. W tymże roku wspólnie z TWP i PTH zorganizowano sesję dla uczczenia 50 rocznicy odzyskania niepodległości oraz powstania KPP. Z inicjatywy Ośrodka doszło do publicznych obchodów pod patronatem WK FJN 40 rocznicy zgonu dwu wybitnych działaczy warmińskich — Andrzeja Samulowskiego i Walentego Barczewskiego.

W ciągu wszystkich tych lat przywiązywano wiele uwagi do sprawy upowszechniania nauki i badań naukowych. Niezależnie więc od licznych odczytów, organizowanych przez poszczególne zespoły specjalistyczne działające przy OBN, starano się zapewnić środowisku bezpośrednie kontakty i spotkania z najwybitniejszymi przedstawicielami nauki polskiej, członkami PAN. Organizowano szereg cykli odczytowych, jak np.: w 1965 roku w związku z obchodami Tysiąclecia Państwa Polskiego (wspólnie z Wojewódzką i Miejską Biblioteką Publiczną), w 1967 roku — cykl spotkań dyskusyjnych nad problemami rozwoju perspektywicznego województwa (zagadnienia demograficzne, sieć osadnicza, rolnictwo). W 1968 roku wspólnie z TWP opracowano jedną z największych akcji odczytowych na tym terenie, w ramach „Studium wiedzy o regionie”; realizowano ją w dwu kolejnych cyklach w latach 1968—1969 (po 15 wykładów w 4 miejscowościach, następnie po 10 wykładów w 4 grupach tematycznych w 10 miejscowościach). Pra-

cownicy naukowi Ośrodka byli coraz częściej zapraszani do czynnego udziału w różnorodnych imprezach krajowych o charakterze profesjonalnym, lub jako popularyzatorzy miejscowej problematyki badawczej. Skala tych wystąpień zawierała się pomiędzy referatem na Kongresie Kultury Polskiej (mgr W. Ogrodziński), a np. cyklem społecznie traktowanych wykładów na prośbę Polskiego Towarzystwa Pediatrycznego.

W omawianym okresie ustaliły się też odpowiednie formy działalności wydawniczej Ośrodka. Już z początkiem 1962 r. zawarto umowę z Muzeum Mazurskim w sprawie wspólnej edycji „Rocznika Olsztyńskiego” (do komitetu redakcyjnego ze strony OBN weszli: T. Cieślak, Z. Lietz, W. Ogrodziński i W. Wrzesiński; od tomu VI sekretarzem redakcji został J. Sikorski). W latach 1964—1968 wydano tomy IV—VIII „Rocznika” o objętości ok. 30 arkuszy wydawniczych każdy. Niemal wszystkie inne pozycje realizowano poprzez Wydawnictwo „Pojezierze”. W latach 1963—1968 wydano ogółem 48 rozmaitych publikacji, w tym 24 w ramach serii „Rozprawy i Materiały” oraz dwie w ramach serii „Biblioteka Olsztyńska”¹¹.

Księgozbiór Ośrodka w momencie wyjściowym składał się — jak wspomniano — z depozytu Stacji Naukowej PTH. Od 1963 roku przystąpiono do gromadzenia zasobu własnego. Polityka w tym zakresie zmierzała do odpowiedniego uzupełnienia depozytu na drodze antykwarycznej lub innej (np. zakupiono część bezcennych zbiorów rodziny Estreicherów z Krakowa, uzyskano liczne dublety z Biblioteki Narodowej, Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie, Biblioteki Jagiellońskiej, bibliotek PAN w Gdańsku, Krakowie i Wrocławiu oraz dary osób prywatnych), a z drugiej strony do kompletowania literatury powojennej, w tym także czasopism krajowych i zagranicznych. Z wydatną pomocą w tym względzie przyszedł Wydział Nauk Społecznych PAN, który corocznie oddawał do dyspozycji Ośrodka własny zasób egzemplarzy okazowych. Nic dziwnego przeto, iż księgozbiór Ośrodka — starannie selekcjonowany pod kątem rzeczywistej przydatności — wzrastał szybko i w 1967 roku przewyższył ilościowo zasób depozytowy. W 1968 roku łączny zasób biblioteczny liczył ok. 20 tys. tomów¹².

Uczestnictwo OBN w ogólnopolskim nurcie naukowym wyrażało się wielorako: poprzez jego organ programujący, tj. radę naukową, w której skład wchodziłi członowie przedstawiciele różnych ośrodków naukowych (Warszawa, Kraków, Toruń, Gdańsk, Poznań, Wrocław); poprzez organizację własnych sesji i seminariów naukowych o charakterze ogólnopolskim, poprzez odczyty i spotkania naukowe, poprzez profesjonalne kontakty własnych pracowników oraz w drodze przynależności do Komisji Koordynacyjnej Instytutów Ziemi Zachodnich. Zwłaszcza przynależność OBN do wspomnianej Komisji umożliwiała bieżącą koordynację działań w dość szerokiej skali, a zarazem też wzajemną konfrontację drogi rozwojowej pokrewnych placówek naukowo-badawczych. Komisja odbywała swe posiedzenia kolejno w poszczególnych ośrodkach, w tym również w Olsztynie (1965 r.). Tutaj także opublikowano obszerną informację pt. *Instytuty ziem zachodnich we wzajemnej współpracy*

11 Por. *Sprawozdanie z działalności za rok 1964, Olsztyn 1965; Sprawozdanie z działalności i posiedzeń naukowych 1967, Olsztyn 1968; Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego w roku 1968. Sprawozdanie z działalności i posiedzeń, Olsztyn 1969*; por. nadto sprawozdania z działalności za okres 1963—1968 publikowane w tomach 5, 7, 8 i 9, *Rocznika Olsztyńskiego*.

12 Por. S. Badowska, *Biblioteka Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego*, KMW, 1976, nr 4, ss. 585 nn.

(1966 r.). Od 1966 r. nastąpiło bliższe zainteresowanie się tą formą organizacji nauki ze strony PAN, która zorganizowała specjalne posiedzenie Wydziału I w celu sformułowania wniosków w sprawie „opieki nad społecznymi instytucjami naukowymi”.

Od 1967 roku dojrzewała koncepcja wyodrębnienia OBN z „Pojezierza” i nadania mu statusu samodzielnego towarzystwa naukowego — tj. analogicznie do statusu prawnego instytutów ziem zachodnich. — Idea ta uzyskała aprobatę Prezydium WRN na posiedzeniu poświęconym OBN w dniu 15 września 1967 roku; przewodniczący M. Gotowiec w swych wnioskach końcowych złożył w imieniu Prezydium podziękowanie władzom OBN „za tak znaczne osiągnięcia w trudnych, pionierskich warunkach, przy bardzo szczupłej obsadzie kadrowej”. Na posiedzeniu Komisji Koordynacyjnej IZZ w dniu 17 stycznia 1968 roku w Poznaniu, w referacie programowym prof. Władysława Markiewicza zadeklarowano Ośrodkowi wszelką pomoc w tym względzie, uznając jego prawo do własnego, niezależnego miejsca w organizacji nauki polskiej. Stowarzyszenie „Pojezierze”, które w uchwale Walnego Zgromadzenia z dnia 12 marca 1967 roku uznało OBN za swój „najcenniejszy dorobek”, odniosło się ze zrozumieniem do tych planów, wyrażając gotowość przekazania mu użytkowanego lokalu, mienia oraz czterech dodatkowych etatów związanych z księgowością, administracją i obsługą. Ze swej strony władze wojewódzkie wyraziły gotowość przeniesienia Ośrodka na budżet Wydziału Kultury i Sztuki z dniem 1 stycznia 1969 roku.

OBN JAKO PLACÓWKA NAUKOWO-BADAWCZA O CHARAKTERZE SPOŁECZNYM

FORMALNOPRAWNE PODSTAWY DZIAŁALNOŚCI

Samodzielność prawna OBN stała się faktem w dniu 15 czerwca 1968 roku, tj. w dniu, w którym zebranie założycielskie powołało do życia stowarzyszenie pod nazwą „Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie”. Zebraniu przewodniczył prorektor UAM prof. Józef Burszta. Uchwalono statut oraz dokonano wyboru władz: rady naukowej, komisji rewizyjnej i sądu koleżeńkiego. Liczba członków na dzień 31 grudnia 1968 roku wynosiła 109 osób, w tym 23 członków honorowych i 86 zwyczajnych¹³.

Podporządkowanie Ośrodka w pionie administracyjnym przedstawia się następująco:

Rejestracja stowarzyszenia przez Urząd Spraw Wewnętrznych PWRN w Olsztynie nastąpiła w dniu 1 lipca 1968 roku. Samodzielność finansową OBN uzyskał z dniem 1 stycznia 1969 roku. Bezpośrednie roczne dotacje finansowe na działalność pochodziły odład z Wydziału Kultury i Sztuki PWRN. W kwietniu 1974 roku Wojewoda Olsztyński wystąpił do Ministra Finansów o przeniesienie kredytów budżetowych na finansowanie OBN z działu 81 „Kultura i sztuka” do działu 74 „Nauka”; Ministerstwo Finansów, nie wnosząc żadnych zastrzeżeń, przekazało sprawę do zaopiniowania Ministerstwu Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki. Właściwy minister pismem z dnia

¹³ Dokładniej o motywach usamodzielenia Ośrodka por. W. Ogrodziński, *Początek nowej drogi*, w: *Komunikat ZG, kwiecień—czerwiec 1968*, ss. 4—11; por. też W. Ogrodziński, *Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w roku 1968*, *Rocznik Olsztyński*, t. 9, Olsztyn 1970, ss. 270—277.

14 maja 1974 roku wyraził zgodę na powyższe zmiany. Dzięki temu OBN mógł zrezygnować na korzyść innych stowarzyszeń dotowanych przez Urząd Wojewódzki ze swego udziału w dotychczasowych limitach; w nowej sytuacji limity i budżet globalny OBN ustalone są przez resort nauki w uzgodnieniu z Ministerstwem Finansów i realizowane z budżetu terenowego Urzędu Wojewódzkiego, za pośrednictwem Wydziału Kultury i Sztuki. Urząd Wojewódzki nie ma więc w zasadzie wpływu na wielkość dotacji dla OBN, co nie odbiera mu jednak możliwości działań interwencyjnych. Działania te, tak ze strony Wojewody Olsztyńskiego, jak i ze strony Przewodniczącego Wojewódzkiej Rady Narodowej, względnie Wojewódzkiego Zespołu Poselskiego, okazywały się wielokrotnie owocne, zwłaszcza w zakresie środków limitowanych i przyrostu zatrudnienia. Ten ostatni, sięgający w ciągu ostatniej tylko pięcioletki (1976—1980) 30%, uzyskany został wyłącznie na tej drodze. Urząd Wojewódzki przychodził nadto z pomocą Ośrodkowi w zakresie wydatków rzeczowych (zakupy, kosza wydawnicze) oraz limitów na usługi prywatne.

Na podstawie Zarządzenia Wojewody z dnia 30 kwietnia 1976 r. w sprawie zasad współdziałania wydziałów Urzędu Wojewódzkiego ze stowarzyszeniami oraz koordynacji i kontroli ich działalności, czynnikiem bezpośrednio nadzorującym działalność OBN jest Wydział Kultury i Sztuki. Z jego strony kontrola całokształtu gospodarki finansowej została przeprowadzona w 1977 roku, zaś kontrola działalności statutowej w latach 1977 i 1981. W zakresie formalnoprawnym czynności kontrolne wykonuje Wydział Spraw Społeczno-Administracyjnych (ostatnia kontrola w styczniu 1981 r.). Niezależnie od tego czynności kontrolnych dokonują wojewódzkie i miejskie władze finansowe.

Podporządkowanie oraz miejsce Ośrodka w pionie naukowym jest następujące:

W 1969 roku OBN uzyskał prawo zatrudniania pracowników naukowo-badawczych, a jego organem nadzorującym został Sekretarz Naukowy PAN (Zarządzenie Nr 43 Przewodniczącego Komitetu Nauki i Techniki z dnia 2 lipca 1969 r.). Umożliwiło to rozbudowę instytucjonalnej działalności Ośrodka w oparciu o etatowo zatrudnionych w nim pracowników naukowych, do których odnoszą się wszystkie uprawnienia i obowiązki pracownika instytucyjowego. Pochodną cytowanego zarządzenia było postępowanie kwalifikacyjne w stosunku do trzech pracowników OBN, którzy uzyskali od Sekretarza Naukowego PAN nominacje na stanowiska docentów w OBN. Z tego też tytułu działalność merytoryczna placówki jest oceniana przez PAN, a ściślej — przez specjalistyczne komitety naukowe afiliowane przy Wydziale I Nauk Społecznych, odpowiednio do profilu naukowego placówki. Zasadnicza ocena działalności naukowej została dokonana na polecenie Sekretarza Wydziału I z dnia 16 marca 1977 roku, przez komitety PAN: Nauk Demograficznych, Nauk Ekonomicznych, Nauk Etnologicznych i Nauk Historycznych.

Od 1974 roku pracownicy naukowo-badawczy i pracownicy biblioteki uzyskali od PAN legitymacje służbowe z uprawnieniem do zniżki na przejazdy kolejowe, a od 1980 roku uzyskali je wszyscy pracownicy OBN. Pomoc ze strony Wydziału I wyraża się też w załatwianiu paszportów służbowych na wyjazdy zagraniczne, opiniowaniu dla MSZ zasadności ułatwienia dostępu do niektórych archiwów na terenie RFN, opiniowaniu zgłoszeń do planu wydawniczego PAN, realizowanych rokrocznie przez Biuro Wydawnictw i Bibliotek PAN; niekiedy wreszcie władze Wydziału I uczestniczyły w wy-

jaśnieniu władzom olsztyńskim odpowiednich spraw dotyczących Ośrodka.

Do 1970 r. interesy OBN w organizacji nauki polskiej reprezentowała Komisja Koordynacyjna Instytutów Ziemi Zachodnich. Po jej rozwiązaniu, od 1971 roku funkcje te przejęła Rada Towarzystw Naukowych i Upowszechniania Nauki przy Prezydium PAN, która z mocy Ustawy o Akademii Nauk sprawuje pieczę organizacyjno-naukową nad społecznym ruchem naukowym w Polsce; ustala wykaz towarzystw i stowarzyszeń objętych opieką merytoryczną PAN i opiniuje każdorazowo wnioski w sprawie powołania nowych towarzystw naukowych. W całej masie towarzystw dostrzega się specyfikę małej ich grupy, do której należy OBN, a którą określono mianem „placówek naukowo-badawczych o charakterze społecznym”. Kilka z nich, a w tym również OBN, reprezentowanych jest w Radzie personalnie (także i w bieżącej kadencji Rady od 1981 r.). Jedno z plenarnych posiedzeń Rady w dniu 27 kwietnia 1978 roku, z udziałem dyrektorów instytutów i ośrodków naukowo-badawczych o charakterze społecznym, poświęcone było specjalnie problematyce tych jednostek organizacyjnych. W wyniku swej dotychczasowej działalności Rada opracowała obszerny „Raport o stanie towarzystw naukowych w Polsce”, który w 1978 r. został rozpatrzony przez Prezydium PAN oraz przez komisję sejmową. Dalszym skutkiem prac Rady oraz Biura Społecznej Działalności Naukowej PAN stała się Uchwała Rady Państwa „o umocnieniu roli społecznego ruchu naukowego” z dnia 12 maja 1979 roku. Określa ona dobitnie rolę towarzystw naukowych w Polsce oraz zobowiązuje odpowiednie organa państwowe do udzielania im wszechstronnej pomocy. Zgodnie z zaleceniami Rady, zawiązuje się współpraca pozioma regionalnych towarzystw naukowych, w tym OBN, z nowo utworzonym Oddziałem PAN w Gdańsku; pierwsza narada konsultacyjna w tej sprawie odbyła się tam w dniu 19 grudnia 1980 roku.

CELE STATUTOWE, STRUKTURA ORGANIZACYJNA I SPOSOBY DZIAŁANIA

Statutowym celem Ośrodka jest inspirowanie i prowadzenie działalności naukowo-badawczej w dziedzinie nauk społecznych, ze szczególnym uwzględnieniem Pomorza Wschodniego, tj. historycznych regionów Warmii, Powiśla i etnicznego regionu Mazur oraz współczesnych problemów województwa olsztyńskiego na tle jego funkcji w makroregionie północno-wschodnim¹⁴.

Swoje cele statutowe OBN realizuje dwojako: w ramach działalności społecznej i w ramach działalności instytucjonalnej.

Całokształtem działalności kieruje Rada Naukowa, wybierana na okresy czteroletnich kadencji przez Walne Zebranie członków OBN. W skład Rady (19 osób) wchodzi przedstawiciele każdej z dyscyplin reprezentowanych w Ośrodku (demografia, ekonomia, etnografia, historia, socjologia). Rada wyłania spośród siebie pięciosobowe Prezydium. Walne zebranie zwołuje prezes Rady co dwa lata, zaś Rada Naukowa zbiera się dwa razy do roku, a Prezydium — cztery. Z tytułu sprawowanych funkcji ani też za udział w posiedzeniach nie są pobierane żadne honoraria¹⁵.

¹⁴ Por. Statut Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, Olsztyn 1976.

¹⁵ Skład Rady Naukowej od 1968 r. był następujący: Michał Atlas (1968—1976), Marian Biskup (od 1968), Józef Eurszta (od 1968 prezes), Andrzej Bukowski (1968—1972), Władysław Chojnacki (od 1972), Bolesław Dąbrowski (wiceprezes 1968—1972), Adolf Dobieszewski (od 1976).

Spółeczna działalność Ośrodka rozwija się w trzech samorządnych komisjach, których władze zatwierdzane są przez Radę Naukową. Są to: Komisja Nauk Historycznych (z zespołami: archeologicznym, historycznym i historyi sztuki), Komisja Nauk Ekonomicznych i Komisja Nauk Społecznych (z zespołami demograficznym i etnograficzno-socjologicznym). Ich zadaniem jest podejmowanie i popieranie inicjatyw badawczych oraz wymiana informacji i poglądów naukowych. Komisje skupiają członków i współpracowników OBN według reprezentowanej przez nich specjalności naukowej i zainteresowań. Na dzień 31 grudnia 1980 roku liczba członków zwyczajnych (opłacających roczną składkę w wysokości 50 zł) wynosiła 118 osób, a członków honorowych 26 osób. Członkowie wywodzą się ze środowisk naukowych Olsztyna, Warszawy, Poznania, Torunia, Gdańska, Krakowa, Łodzi i Wrocławia.

Działalnością instytucjonalną Ośrodka kieruje dyrektor powołowany przez Radę Naukową; w 1968 roku dyrektorem został Władysław Ogrodziński, zaś po objęciu przezeń dyrekcji Muzeum Mazurskiego w 1970 roku — Jerzy Sikorski (wprowadzono wówczas tajne głosowanie). Dyrektorowi podlega zespół pracowników zatrudnionych w działach: naukowym (Zakład Historii, kierowany aktualnie przez dr. Tadeusza Filipkowskiego oraz Zakład Badań nad Współczesnością, pod kierownictwem doc. dr hab. Anny Szyfer), wydawniczym (mgr Daniela Lewicka), administracyjno-gospodarczym (Stanisława Kwiatkowska), księgowości (Czesława Kupisz) i w bibliotece (mgr Stanisława Badowska).

Działalność naukowo-badawcza jest realizowana w oparciu o plany pięcioletnie, zatwierdzone przez Radę Naukową. Na ich podstawie opracowywane są roczne szczegółowe plany naukowe, wydawnicze i finansowe, uwzględniające tematykę, terminy, koszty i osoby odpowiedzialne za wykonanie zadań szczegółowych. Rada Naukowa przyjmuje też sprawozdania roczne wraz z oceną rozwoju naukowego poszczególnych pracowników. Sprawozdania z działalności Rady Naukowej i jej Prezydium, z działalności społecznej i instytucjonalnej, co dwa lata przedkładane są indywidualnie każdemu z członków OBN oraz Walnemu Zebraniu członków. Niezależnie od tego działalność OBN badana jest przez Komisję Rewizyjną i oceniana przez nią na Walnym Zebraniu. W wyniku dyskusji Walne Zebranie podejmuje uchwałę oceniającą całokształt działalności OBN i wskazującą kierunki dalszych działań.

Specyficzną formą większości prac badawczych z zakresu badań nad współczesnością oraz niektórych badań historycznych są obozy badawcze organizowane w oparciu o praktyki studenckie oraz studenckie koła naukowe. Kierownictwo organizacyjne i naukowe obozów należy z reguły do praco-

Witold Doroszewski (1968 do zgonu), Karol Górski (1968—1976), Stanisław Herbst (1968 do zgonu), Andrzej Hopfer (od 1980), Janusz Jasiński (od 1972, skarbnik od 1976), Bohdan Koziello-Poklewski (1972—1976), Tadeusz Krzymowski (1968—1976), Mikołaj Latuch (od 1972, wiceprezes 1972—1980), Jerzy Lisikiewicz (1968—1976, wiceprezes 1968—1972), Janusz Małek (od 1980), Władysław Markiewicz (1980—1972), Władysław Ogrodziński (od 1968 sekretarz), Waclaw Piotrowski (od 1976, wiceprezes od 1980), Jan Powierski (od 1976), Walter Późny (1968—1976), Franciszek Ryszka (1968—1976), Henryk Samsonowicz (1968—1976), Jerzy Sikorski (od 1972), Jerzy Suchta (od 1976), Stanisław Szostakowski (od 1976, wiceprezes 1976—1980), Anna Szyfer (od 1972), Jerzy Szymański (1968—1976, skarbnik), Kuzimierz Wajda (od 1976), Bohdan Wilamowski (1968—1980), Marian Wojciechowski (od 1972), Edmund Wojnowski (od 1968, wiceprezes 1972—1976), Wojciech Wrzesiński (od 1968, wiceprezes od 1980).

wników Ośrodka. Zasady organizacyjne i finansowe obozów ustalane są na podstawie umów z określonymi uczelniami (WSP i ART w Olsztynie, SGPiS, uniwersytety w Warszawie, Poznaniu, Łodzi, Wrocławiu i Toruniu).

ROLA I FUNKCJE OBN W OLSZTYŃSKIM ŚRODOWISKU NAUKOWYM

Jeden z zasadniczych postulatów kierowanych pod adresem OBN powiada, iż Ośrodek „powinien stać się placówką integrującą działalność humanistyczną olsztyńskiego ośrodka naukowego” (Plenum KW PZPR z dnia 25 lutego 1974 r. w sprawie rozwoju nauki i jej roli na terenie olsztyńskim; postulaty środowiskowe w uchwałach Walnego Zebrania OBN i in.).

Sprawa inspirującej i koordynującej roli Ośrodka w zakresie podejmowania i organizacji badań należy do podstawowych zadań statutowych. Zadaniom tym starano się sprostać na różne sposoby, ale skala tych usiłowań ma swoje granice. Wyznacza je w pierwszym rzędzie ogólny stan zatrudnienia — zwłaszcza w pionie naukowym, rozwój własnej kadry naukowej oraz globalna wielkość dotacji (w tym także odpowiednich limitów). Mimo tych ograniczeń, obecność OBN w olsztyńskim środowisku naukowym zaznaczała się na wielu płaszczyznach działania.

Zasadnicze forum dla wymiany myśli naukowej i doświadczeń organizacyjnych stanowią komisje naukowe Ośrodka. Ich wiodąca rola w środowisku olsztyńskim uwidoczniła się najdobitniej w związku z przygotowaniem i odbyciem w maju 1973 roku Sejmiku Nauki Olsztyńskiej. W oparciu o referaty reprezentantów poszczególnych ośrodków naukowych oraz poszczególnych dyscyplin, dokonano wówczas gruntownej analizy dotychczasowego dorobku nauki olsztyńskiej oraz określono jej potrzeby i kierunki rozwoju. Materiały Sejmiku stanowiły podstawę do opracowania wytycznych przez KW PZPR. Było to największe tego typu integralne przedsięwzięcie olsztyńskiego środowiska naukowego.

Reprezentatywność komisji naukowych OBN wynika zarówno ze składu osobowego ich władz, jak i z szerokiej reprezentacji środowiska w składzie członkowskim. Wiele posiedzeń odbywają one wspólnie, albo przy współpracy ze specjalistycznymi towarzystwami działającymi na terenie Olsztyna (Polskie Towarzystwo Historyczne, Archeologiczne, Ekonomiczne), bądź też wespół z niektórymi instytucjami (np. znane „Wieczory zamkowe” przy współpracy z Muzeum Warmii i Mazur). Poprzez komisje odbywa się też dopływ świeżej myśli naukowej na teren olsztyński. Tu również — w dyskusji z przedstawicielami różnych ośrodków naukowych w kraju — rodzi się szereg inicjatyw badawczych i wydawniczych.

Postulat integracji i koordynacji badań realizowany jest także w oparciu o specjalnie organizowane imprezy, jak np.: doroczne, interdyscyplinarne seminaria naukowe z zakresu badań nad współczesnością, w których uczestniczą przedstawiciele zarówno ośrodków olsztyńskich, jak też większości ośrodków naukowych w kraju (w ostatnich latach również z zagranicy); ogólnopolskie tematyczne sesje naukowe historyków (w tym sesja poświęcona specjalnie wytyczeniu kierunków badawczych — „Stan i potrzeby badawcze w zakresie dziejów Warmii i Mazur”, 1976 r.); narada środowiskowa przedstawicieli sześciu olsztyńskich zakładów naukowych zajmujących się problematyką dziejów społecznych i politycznych Warmii i Mazur, w sprawie koordynacji badań (1975 r.); wspólne zebrania naukowe organizowane w ra-

mach odpowiednich dyscyplin — bądź to z ART, bądź z WSP w Olsztynie.

Te same zadania spełnia działalność wydawnicza Ośrodka, zwłaszcza w zakresie periodyków naukowych. Trzeba tu wymienić wydawnictwo roczne „Problemy społeczno-ekonomiczne Polski północnej” (9 kolejnych zeszytów, pierwotnie wydanych wspólnie z Radą Naukowo-Ekonomiczną przy Prezydium WRN). Skalę jego aspiracji określa już sam tytuł. Wydawnictwo ma charakter interdyscyplinarny, starając się wypełnić lukę istniejącą w tym względzie na terenie, do którego odwołuje się tytuł. Problematyka jego znajduje zresztą zainteresowanie na terenie całego kraju, a nawet za granicą (stąd wprowadzono streszczenia dwujęzyczne). Podobną rolę w środowisku historyków (też historyków kultury i oświaty) odgrywa wydawany od 1957 r. przez Stację Naukową PTH, a od 1969 roku wspólnie z OBN, kwartalnik naukowy „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”. Zdobył on wysoką ocenę w nauce ogólnopolskiej i mimo specjalistycznego i regionalnego charakteru rozchodzi się w stosunkowo dużym nakładzie (800 egz.). Główny ciężar kosztów kwartalnika ponosi Wydział Kultury i Sztuki Urzędu Wojewódzkiego. Należy zwrócić uwagę, iż skład redakcyjny obu wymienionych wydawnictw jest specjalnie dobierany pod kątem reprezentacji całego środowiska olsztyńskiego, a także związków z nauką ogólnopolską (Warszawa, Toruń, Gdańsk, Wrocław).

Cała polityka wydawnicza Ośrodka służyć ma interesom i potrzebom środowiska. Związane z nią postulaty wychodzą od samych członków (Walne Zebranie, komisje naukowe) oraz z obydwu zakładów naukowych OBN. Sporządzane na tej podstawie plany wydawnicze zatwierdza Rada Naukowa. Liczba wydawanych rocznie arkuszy limitowana jest możliwościami finansowymi Ośrodka, zwłaszcza zaś wielkością funduszu honorariów. W latach 1971—1980 osiąmano z reguły ok. 100 arkuszy wydawniczych rocznie (plus ok. 50 arkuszy „Komunikatów Mazursko-Warmińskich”), co jednak nie zawsze było możliwe (np. w 1979 r. tylko 44,6 ark.). Ten pułap można było utrzymać tylko w drodze wyjątkowych zabiegów: 1 — przez wyjednanie pomocy ze strony PAN, która co roku przyjmowała do swego planu wydawniczego jedną pozycję Ośrodka — pod warunkiem, że była to pozycja o charakterze monograficznym i posiadała pozytywną recenzję członka odpowiedniego komitetu naukowego PAN; 2 — w oparciu o „wiązaną transakcję” z WSP, która w zamian za nieograniczone użytkowanie kserografu należącego do OBN wykonywała nieodpłatnie 30 arkuszy rocznie na małej poligrafii; 3 — przez poszukiwanie odpowiednich kooperantów — np. w latach 1979—1981 zawarto umowy: z Radą Wojewódzka Federacji ZSMP, z Okręgową Komisją Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce, ze Stacją Naukową PTH i pośrednio z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków, z WSP w Bydgoszczy, z Kętrzyńskim Zjednoczeniem Rolniczo-Przemysłowym, z ART w Olsztynie, z SGPiS w Warszawie. Publikacje wydawane są nadal w ramach serii: „Rozprawy i Materiały” (dotychczas 80 książek), „Biblioteka Olsztyńska” (9 książek), „Informator” (33 zeszyty); od 1973 roku ukazuje się seria publikowana za pośrednictwem PAN (w Ossolineum i PWN) pt. „Monografie Dziejów Społecznych i Politycznych Warmii i Mazur” (4 tomy i 2 w druku). Do 1972 roku wydawano wspólnie z Muzeum Mazurskim „Rocznik Olsztyński” (w OBN zredagowano 7 kolejnych tomów; zrezygnowano z tej współpracy, ponieważ Muzeum nie zdecydowało się udostępnić „Rocznika” dla innych dyscyplin naukowych reprezentowanych w Ośrodku poza historią).

Doniosłe funkcje środowiskowe spełnia Biblioteka Naukowa OBN (kierownik: mgr Stanisława Badowska). Zaprogramowany od początku profil tej biblioteki nie uległ zmianie. Gromadzi obecnie 40 tys. tomów wydawnictw zwartych i czasopism, zbiory rękopiśmienne, kartograficzne, druki ulotne, ikonografię, mikrofilmy, nagrania i in. Od 1975 roku zanotowano gwałtowny wzrost wypożyczeń, których liczba w 1978 roku przekroczyła 20 tys. Świadczy to, iż połowa zbiorów znajduje się w ruchu; relatywnie jest to więc chyba najbardziej eksploatowany księgozbiór naukowy w Polsce. W 1978 roku zbiory te, mające rangę skarbów kultury narodowej, włączono do Narodowego Zasobu Bibliotecznego. Powinno to nałożyć na Bibliotekę dodatkowe obowiązki związane z jednolitymi warunkami opracowania, konserwacji i udostępniania, jakie mają być wprowadzone w ramach NZB. Jedną z komórek Biblioteki jest pracownia bibliograficzna, która współdziała z Wojewódzką Biblioteką Publiczną przy opracowywaniu bibliografii bieżącej Warmii i Mazur oraz przy zestawieniu katalogów i bibliografii w bibliotekach olsztyńskich, prowadzi poradnictwo bibliograficzne; pracownik tej komórki mgr J. Minakowski jest współautorem imponującego przedsięwzięcia w postaci *Katalogu zasobów czasopism i wydawnictw zbiorowych bibliotek Olsztyna* (część 1—4, 1976—1979). Kontynuowana jest praca nad bibliografią czasopism polskich Mazur, Warmii i Powiśla do 1945 roku. W 1979 roku w ramach Systemu Informacji o Naukach Społecznych powołano podsystem problemowy informacji niemcoznawczej. Wśród 13 bibliotek naukowych w kraju Biblioteka OBN została powołana do tej pracy w tematach: Prusy Zakonne i Książęce 1454—1525 oraz Prusy Wschodnie (we wszystkich przekrojach chronologicznych i przedmiotowych)¹⁶.

POTENCJAŁ ORGANIZACYJNO-NAUKOWY ORAZ POTRZEBY I PERSPEKTYWY

Zatrudnienie i kadra naukowa. Ostatecznym celem organizacyjno-naukowym Ośrodka jest uzyskanie uprawnień instytutowych. Dla osiągnięcia tego celu niezbędne jest spełnienie określonych warunków — takich jak: zatrudnienie w pełnym wymiarze co najmniej pięciu pracowników z tytułami naukowymi profesora lub ze stopniami naukowymi doktora habilitowanego oraz prowadzenie wyspecjalizowanych badań szczegółowych w obrębie poszczególnych dyscyplin naukowych. Przyjmując zasadność tego celu, na wspomnianym Plenum KW PZPR w 1974 roku stwierdzono, że „najważniejszym problemem stojącym przed Ośrodkiem jest obecnie rozwój już pracującej kadry naukowej oraz pozyskanie nowej kadry ze wszystkich dyscyplin nauk społecznych”. Kwestię tę podtrzymano w dokumencie Egzekutywy KW PZPR z dnia 26 maja 1978 roku: „Należy wyrazić przekonanie, że MNSWiT z powodzeniem rozwiąże wnioskowany wzrost obsady etatowej (przynajmniej po kilka etatów rocznie), a rozwój osobowy umożliwi realizację docelowego dążenia przekształcenia Ośrodka (do połowy lat osiemdziesiątych) w regionalny instytut badań naukowych w zakresie nauk społeczno-humanistycznych”.

Sprawa zatrudnienia w ogóle, a przyrostu kadry naukowej w szczegól-

¹⁶ Por. S. Eadowska, *Biblioteka Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego (1976—1979)*, KMW, 1981, nr 3, ss. 493—495.

ności, pozostaje dla OBN problemem pierwszoplanowym od 1963 roku. Rzuca ona w sposób oczywisty na możliwość osiągnięcia założeń docelowych, ale też i na zakres badań prowadzonych aktualnie, na liczbę podejmowanych tematów, na ogólną dyspozycyjność Ośrodka w stosunku do bieżącego zapotrzebowania na sondáže i ekspertyzy naukowe, na możliwość włączania się do problemów centralnych. Należy stwierdzić, iż zarówno władze wojewódzkie, jak i władze resortowe, uznając rozwojowy charakter placówki, starały się wychodzić na przeciw zgłaszanym przez nią potrzebom. Przyrost zatrudnienia następował z wolna, lecz w sposób widoczny — niezależnie nawet od niesprzyjających okoliczności, które w połowie lat siedemdziesiątych prowadziły do drastycznej redukcji zatrudnienia w resorcie nauki. I tak, w 1965 r. zatrudniano ogółem 8 osób, w 1970 — 14, w 1975 — 24, w 1980 — 34 i w 1981 — 35 osób. Jednakże ów przyrost etatowy nie mógł być kierowany wyłącznie do pionu naukowego Ośrodka: usamodzielnienie się OBN w 1968 roku pociągnęło za sobą konieczność powołania administracji i obsługi; w 1980 roku w tym dziale zatrudnienie osiągnęło 7 osób, co jednak nie mogło być wystarczające w związku z uzyskaniem własnej siedziby w Domu Polskim. Podobne potrzeby odczuwa Biblioteka, która dysponuje trzema czytelniami, pracownią bibliograficzną i mikrofilmową, a zatrudnia 8 osób. Dla rozwiązania pełnej obsługi czytelników musiano wprowadzić dyżury własnych pracowników naukowych. Niewystarczającą obsadę ma Dział Wydawniczy; liczone niegdyś, iż opracowanie redakcyjne można będzie powierzyć Wydawnictwu „Pojezierze” wraz ze zlecanymi mu pozycjami, jednak rachuby te zawiodły („Pojezierze” jedynie pośredniczy między OBN a drukarnią) — w związku z czym odpowiedni personel Działu jest stale przeciążony (mgr Daniela Lewicka, mgr Danuta Jamiołkowska). W dziale naukowym zatrudniano więc w 1965 roku 4 osoby, a w pięć lat później — tylko o jedną osobę więcej; w 1975 roku — 10 osób, a w 1980 — 16. W zrobieciu na poszczególne dyscypliny w 1980 roku zatrudniano: 7 historyków w Zakładzie Historii (kierownik: dr Tadeusz Filipkowski, poprzednio — doc. dr Janusz Jasiński), 3 etnografów, 2 socjologów, 1 ekonomistę, 1 demografa i 1 folklorystę w Zakładzie Badań nad Współczesnością, gdzie 1 etat wakował (kierownik: doc. dr hab. Anna Szyfer, która w latach 1970—1980 pełniła równocześnie funkcję zastępcy dyrektora do spraw naukowych).

Rozwój kadry naukowej oceniany jest pozytywnie, choć przebiega w obliczu pewnych trudności. W niektórych wypadkach doktoraty przygotowywane są zbyt długo; trzeba też wziąć pod uwagę fakt, iż w różnym czasie odeszły z Ośrodka osoby, z których jedna obecnie ma tytuł profesora, dwie inne zaś — docentury (W. Wrześniński, E. Wojnowski, J. Jasiński). Na ogół nie udawały się próby sprowadzenia do OBN z ośrodków pozaolsztyńskich osób z doktoratami — Olsztyn bowiem wciąż nie ma dostatecznego zaplecza naukowego dla humanistów, a przy tym istnieją tu duże trudności z uzyskaniem mieszkań. Stąd też zatrudnionych obecnie 10 doktorów stanowi niemal w zupełności własny dorobek OBN, podobnie jak dwóch w tej dziesiątce samodzielnych pracowników naukowo-badawczych. W perspektywie bieżącej pięcioletki przewiduje się znaczne polepszenie tego stanu rzeczy. Nie rozwiązuje to jednak wymogu zagospodarowania etatowego wszystkich dyscyplin, które winny mieć przynajmniej .obsadę trzyosobową. Dla porównania: Instytut Śląski w Opolu, działający na prawach stowarzyszenia, zatrudnia 161 pracowników, w tym 75 naukowo-badawczych.

Biblioteka. W Domu Polskim ksiąźnica OBN została zorganizowana funkcjonalnie, jako wszechstronny warsztat pracy naukowej, otwarty ku przyszłości, w dużej mierze zdolny już zaspokajać potrzeby swoich użytkowników, a także wychodzić im na przeciw.

O właściwym wykorzystaniu posiadanych zasobów, o sprawności i nowoczesności warsztatu naukowego decydują ostatecznie odpowiednio wypełniane funkcje informacyjno-bibliograficzne biblioteki. Niezbędne jest zatem wzmocnienie osobowe komórki informacyjno-bibliograficznej. Powinny też być doprowadzone do skutku dotychczasowe starania o przyznanie bibliotece prawa do egzemplarza obowiązkowego wszystkich druków ukazujących się na terenie województwa olsztyńskiego, a zapewne też i na terenie województw sąsiednich. Brak jest w bibliotece pracowników obsługi — jak choćby magazyniera. W zakresie spraw pracowniczych pozostaje nie uregulowana sprawa zastosowania wobec pracowników biblioteki OBN siatki właściwej dla bibliotek instytutowych, w miejsce dotychczasowej, która odnosi się do bibliotek publicznych; jest to paradoks, z którego Wydział Kultury i Sztuki Urzędu Wojewódzkiego nie umiał wskazać wyjścia.

Wydawnictwa. Z punktu widzenia interesów i potrzeb środowiska olsztyńskiego, najistotniejszą sprawą jest utworzenie czasopisma naukowego o charakterze warsztatowym dla tych dyscyplin, które uczestniczą w badaniach nad współczesnością. Tego rodzaju czasopismo posiadają jedynie historycy. Jest to niezmiernie istotne dla rozwoju kadry naukowej, jak i dla bieżącej informacji o wynikach badań podejmowanych w środowisku. Postuluje się więc podjęcie starań o rejestrację tytułu, który od dziesięciu lat funkcjonuje jako quasi-czasopismo wydawane w ramach serii „Rozprawy i Materiały” — mianowicie „Problemów społeczno-ekonomicznych Polski północnej”.

Zasadniczą sprawą dla Ośrodka jest utworzenie własnej bazy wydawniczej w oparciu o małą poligrafię. Za pilnym rozwiązaniem tej sprawy przemawiają względy oszczędnościowe, związane z kosztami usług poligraficznych, a także brak miejsca w drukarniach, który poważnie opóźnia druk metodą typograficzną.

Dom Polski i jego użytkowanie. W 1968 roku zrodziła się w OBN inicjatywa zagospodarowania Domu Polskiego — przekształcenia podupadłego obiektu w żywy pomnik bojujących o polskość Warmii i Mazur, zgodnie z jego tradycją historyczną. Inicjatywa, z którą wystąpił ówczesny dyrektor Władysław Ogrodziński, wraz z programem użytkowania została aprobowana w dniu 29 października 1968 roku przez połączone komisje kultury Miejskiej Rady Narodowej i Komitetu Miasta i Powiatu PZPR w Olsztynie oraz poparta przez władze wojewódzkie. W dniu 9 lipca 1970 roku Prezydium MRN podjęło uchwałę o uznaniu obiektu za „Dom-Pomnik Bojujących o Polskość Warmii i Mazur” i przeznaczeniu go w całości na siedzibę OBN. Wojewódzki Konserwator Zabytków Lucjan Czubieli wpisał obiekt do rejestru zabytków historycznych. W 1973 roku opracowano dokumentację techniczną na remont i adaptację gmachu, jednakże z rozpoczęciem robót zwlekano. Okazało się, iż władze miejskie wystąpiły z koncepcją wyburzenia obiektu i usytuowania na jego miejscu wielokondygnacyjnego biurowca. Do tej koncepcji przekonano Sekretariat KW PZPR i bez porozumienia z Konserwatorem Wojewódzkim w 1977 roku przystąpiono do całkowitej rozbiórki gmachu. Fakt likwidacji Domu Polskiego został przekazany do wiadomości

dyrektora OBN przez kierownika Wydziału Pracy Ideowo-Wychowawczej KW PZPR Zbigniewa Łotysa. Dyrektor zgodnie ze swym obowiązkiem poinformował o tej decyzji Radę Naukową OBN na jej posiedzeniu w dniu 10 grudnia 1977 roku. Rada podjęła uchwałę o wystosowaniu protestu do władz politycznych i administracyjnych PRL.

Po zapoznaniu się w dniu 12 grudnia ze stanowiskiem Rady oraz ze stanowiskiem Konserwatora, sekretarz KW Edmund Wojnowski oświadczył, że odnośnie postanowienia co do kasacji Domu Polskiego zapadły wskutek fałszywych informacji, którymi dysponował Sekretariat KW. Tegoż dnia Sekretariat powziął nową decyzję, iż Dom Polski będzie odbudowany zgodnie z programem Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Odpowiednie sprostowanie uprzedniej decyzji zostało opublikowane w prasie. Nic nie wiadomo jednak, aby ktokolwiek poniósł konsekwencje za faktyczną likwidację zabytku.

W sytuacji, gdy Dom Polski przestał istnieć, dokumentacja dotycząca jego remontu stała się bezużyteczna. Opracowano zatem nową — na odbudowę obiektu. Dokumentacja ta nie została jednak w porę uzgodniona z przyszłym użytkownikiem. Najkonieczniejsze korektury wprowadzono więc w trakcie budowy, nie zdołano jednak uniknąć zasadniczych, a często absurdalnych rozwiązań dotyczących głównie pomieszczeń bibliotecznych, sali posiedzeń, szatni i in.

W świadomości Mazurów, zwłaszcza zaś Warmiaków, Dom Polski pozostaje nadal żywą tradycją. Uwidocznilo się to podczas uroczystości jego otwarcia w dniu 27 października 1980 roku; jest on też nadal odwiedzany przez wiele osób pamiętających go z czasów przedwojennych. Z myślą o tych ludziach, a także i o potrzebie zaprezentowania historii obiektu szerszemu społeczeństwu, powierzono Muzeum Warmii i Mazur zorganizowanie stałej ekspozycji, która czynna jest w salach pierwszego pietra pod nazwą „W kręgu Domu Polskiego”. Nadto Zakład Historii oraz Komisja Nauk Historycznych realizują program okresowych spotkań z działaczami ruchu polskiego oraz odczytów z zakresu polskiej tradycji historycznych i ruchu polskiego na Warmii i Mazurach.

Około dwu trzecich powierzchni użytkowej Domu zajmuje biblioteka, która prowadzi czytelnię ogólną, czytelnię czasopism i czytelnię zbiorów specjalnych. Ostatnią kondygnację zajmują: obydwie zakłady naukowe, Dział Wydawniczy, pracownia mikrofilmowa, Stacja Naukowa PTH oraz trzy pokojowe gościnne. Użytkownikiem Domu jest ponadto Klub Literatury Regionalnej Związku Literatów Polskich; znalazły tu miejsce dla siebie m.in. bogate zbiory folklorystyczne dr. Władysława Gębika.

BADANIA NAUKOWE W LATACH 1963—1980¹⁷ ORAZ ICH KONTYNUACJA

BADANIA HISTORYCZNE

Potrzeby badawcze z zakresu nauk historycznych zostały ustalone na dwóch ogólnopolskich sesjach naukowych w latach 1965 i 1976 oraz na wspomnianym już Sejmiku Nauki Olsztyńskiej. Biorąc pod uwagę wciąż jeszcze

¹⁷ Por. na ten temat — sprawozdania z działalności OBN wymienione wyżej w przypisie 11 i dalsze: *Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego w roku 1969. Sprawozdanie z działalności, Olsztyn 1970; Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego w roku*

duże zaniechania nauki polskiej w stosunku do dziejów Warmii i Mazur, a także konieczność naukowej polemiki ze sposobem widzenia tych dziejów reprezentowanym w literaturze RFN, Ośrodek stara się objąć badaniami możliwie cały zakres problematyki wspomnianych regionów. Stąd też istotnym elementem w polityce naukowej Ośrodka było i jest skupianie do pracy badawczej nie tylko miejscowych sił, ale również naukowców z innych ośrodków, interesujących się historią Warmii i Mazur. Działania te dotyczą zarówno inspiracji jak i preferencji wydawniczych dla pożądaných opracowań. Ponieważ specyfiką badań historycznych jest ich indywidualny charakter, OBN z konieczności musi liczyć się też z indywidualnymi możliwościami i zainteresowaniami swych pracowników, a tym bardziej osób współpracujących.

Do najistotniejszych badań sfinalizowanych w formie publikacyjnej, bądź kontynuowanych, należą:

1. Pierwsza polska monografia archeologiczna Pomorza Wschodniego zlecona od podstaw przez OBN — Jerzy Okulicz, *Pradzieje ziem pruskich od późnego paleolitu do VII w. n.e.* (Ossolineum, 1973);

2. Pionierskie prace nad *Słownikiem historyczno-geograficznym średnio-wiecznej Warmii* oraz nad *Atlasem Warmii w drugiej połowie XVI wieku*. Obydwa przedsięwzięcia, podjęte w 1971 roku wypełnią lukę w dotychczasowych badaniach tego typu prowadzonych przez PAN, które nie objęły swoim zasięgiem historycznego regionu Warmii. W swym założeniu *Atlas* ma zamknąć *Słownik* pod względem kartograficznym. Obydwa kompendia będą więc łączyły się wzajemnie i uzupełniały. Prace nad *Atlasem* są na ukończeniu. Rozpoznany zasób materiału źródłowego o charakterze opisowym i kartograficznym (w tym rewelacyjne plany osad wiejskich z XVI wieku) umożliwił uwzględnienie w *Atlasie* oprócz map podstawowych (jak: podziały administracyjne i kościelne, rozmieszczenie dóbr ziemskich), także wielu zagadnień szczegółowych — np. mapy bonitacyjnej gleb itp. W pracach tych, konsultowanych przez prof. M. Biskupa, udział biorą: doc. dr hab. J. Powierski, dr T. Borawska, mgr J. Przeracki oraz mgr R. Marchwiński (*Atlas*);

3. Przedsięwzięcia badawcze w zakresie kopernikanistyki, podjęte w związku z 500-leciem urodzin Kopernika oraz jego działalnością na Warmii. Już w 1965 roku wyodrębniono w „Komunikatach Mazursko-Warmińskich” dział *Copernicana*, dla którego pozyskano współpracowników z terenu całego kraju. Opublikowano w nim do 1973 roku bardzo wiele wartościowych prac o charakterze źródłowym oraz zarejestrowano najważniejsze osiągnięcia badawcze. W rezultacie wyboru tych prac powstała obszerna i w rzeczywistości jedyna w Polsce monografia rocznicowa dotycząca życia i działalności Mikołaja Kopernika na Warmii, oparta na autentycznie nowych badaniach

1970. Sprawozdanie z działalności, Olsztyn 1970; Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w roku 1971. Sprawozdanie z działalności, Olsztyn 1972; Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w roku 1972. Sprawozdanie z działalności, Olsztyn 1973; Sprawozdanie z działalności Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie w roku 1973, Olsztyn 1974; Sprawozdanie z działalności Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie w roku 1974, Olsztyn 1975; Sprawozdanie z działalności w roku 1975 oraz plan naukowy na lata 1976—1980, Olsztyn 1976; Sprawozdanie z działalności w latach 1978—1979, Olsztyn 1980; por. też: A. Szyfer, Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, *Nauka Polska*, 1978, nr 5, ss. 65—73; także: Wojciech Kętrzyński Research Centre in Olsztyn. The Review of the Polish Academy of Sciences, 1978, No. 3, ss. 73—83.

(*Kopernik na Warmii*, 1973, streszczenia czterojęzyczne). OBN opublikował jako pierwodruk kapitalnej wagi źródło: *Mikołaja Kopernika lokacje łanów opuszczonych* (wyd. M. Biskup, Olsztyn 1970). Osiągnięcia Ośrodka w zakresie kopernikanistyki zostały podkreślone w publikacji podsumowującej badania związane z Rokiem Kopernikowskim¹⁸;

4. Prace nad ustrojem wewnętrznym Warmii, jej rolą w Prusach Królewskich i w Rzeczypospolitej. Opublikowano: *Monarchia polska i Warmia u schyłku XV wieku. Zagadnienia prawnoustrojowe i polityczne* (J. Sikorski, 1978); w druku: *Reprezentacja stanowa Prus Królewskich i Warmii oraz jej skład społeczny w latach 1696—1772* (S. Achremczyk); w opracowaniu: *Geneza i rozwój miast warmińskich do połowy XV wieku* (J. Przeracki); *Kapituła warmińska w XIII—XVII wieku* (J. Sikorski); *Miejsce Warmii w Rzeczypospolitej XVII i XVIII wieku. Problemy integracji i odrębności* (S. Achremczyk). Zakończenie tych badań, łącznie z pracami wymienionymi w poz. 2 i 3, winno umożliwić podjęcie pod koniec bieżącej pięcioletki prac nad syntezą dziejów Warmii okresu przedrozbiorowego;

5. Podjęcie przez OBN, jako jedyny ośrodek w kraju, serii prac monograficznych dotyczących problematyki Prus Książęcych. Są to: *Starostwa dziedziczne Prus Książęcych w XVII i XVIII wieku* (J. Skibiński, Olsztyn 1972); *Prusy Książęce a Prusy Królewskie w latach 1525—1548* (J. Małek, PWN 1976); *Rzeczpospolita Polska a Prusy Książęce w latach 1598—1621* (B. i F. Mincerowie, w druku);

6. Liczne prace nad problematyką germanizacji i walki o polskość Warmii i Mazur w XIX i XX wieku, w tym synteza oliczyn i czasopism polskich (T. Cieślak, 1964), synteza ruchu czytelniczego i bibliotek polskich (J. Wróblewski, nagroda specjalna NK ZSL w 1976 r.), monografia plebiscytów (W. Wrzesiński, nagroda Ministra NSWiT w 1975 r.), monografia wydawnictwa „Gazety Olsztyńskiej” (J. Chłosta, 1977), publikacja unikalnego dokumentu w postaci kroniki szkoły polskiej w Worytach na Warmii (T. Filipkowski, Z. Lietz, 1979) oraz materiałów sesji poświęconej 50-leciu szkolnictwa polskiego na Warmii i Powiślu (w druku), monografia „Domu Polskiego” w Olsztynie (W. Ogrodziński, 1980); *Pieśń patriotyczna na Warmii w latach zaboru 1772—1939* (T. Swat, w druku) i wreszcie fundamentalna praca oparta na wieloletnich kwerendach krajowych i zagranicznych — *Polska świadomość narodowa na Warmii w XIX wieku* (J. Jasiński). W końcowym opracowaniu znajduje się obszerna edycja źródeł do dziejów plebiscytów na Warmii, Mazurach i Powiślu w 1920 r. (pod red. W. Wrzesińskiego) oraz synteza plebiscytów europejskich w latach 1920—1921 (Z. Lietz). Kontynuowane są też badania szczegółowe nad dziejami ruchu polskiego w okresie międzywojennym. W pewnym związku z tą problematyką pozostaje obszerna synteza polskiej myśli politycznej wobec Warmii i Mazur w latach 1864—1945 (W. Wrzesiński), przygotowywana od podstaw na zlecenie OBN (druk w 1982 r.);

7. Szczegółowe badania oraz związana z nimi seria prac dotyczących problematyki robotników przymusowych i jeńców wojennych w Prusach Wschodnich w latach II wojny światowej. Są to: *Zagraniczni robotnicy przymusowi w Prusach Wschodnich w latach II wojny światowej* (B. Koziel-

18 M. Biskup, *Nowe badania nad biografją Mikołaja Kopernika. Założenia metodyczne i rezultaty*, *Kwartalnik Historyczny*, 1974, nr 2, s. 309.

io-Poklewski, PWN 1977), *Wiersze i pieśni polskich robotników przymusowych w Trzeciej Rzeszy w latach 1939—1945* (I. Sikorska, 1978), *Praca przymusowa w Trzeciej Rzeszy w latach II wojny światowej — stan i potrzeby badawcze* (1979, dodruk 1980) tom relacji i wspomnień robotników przymusowych i jeńców wojennych — *Ze znakiem P* (wyd. B. Kozieli-Poklewski, B. Łukaszewicz, 1977) oraz tom wspomnień *Dzieciństwo i młodość ze znakiem „P”* (wyd. ci sami, w druku); serię kończy monografia *Obozy jenieckie w Prusach Wschodnich w latach 1939—1945* (Z. Lietz, w druku). W bieżącym pięcioleciu prace w obrębie tej problematyki będą kontynuowane;

8. Opublikowanie, bądź zakończenie szeregu istotnych prac nad problematyką Polski Ludowej, jak: monografia dotycząca kształtowania się stosunków politycznych w województwie w latach 1945—1947 (E. Wojnowski, 1968, nagroda „Polityki” w 1969 r.), studia historyczno-ekonomiczne nad odbudową pozarolniczych działów gospodarki województwa w latach 1945—1948 (D. Łaniec, 1979), monografia dotycząca kształtowania się administracji, rad narodowych i samorządu terytorialnego (E. Kierejczyk, 1980), monografia dotycząca rozwoju oświaty na Warmii i Mazurach w latach 1945—1960 (T. Filipkowski, PWN 1979), monografia społecznego ruchu kulturalno-oświatowego na Warmii i Mazurach w latach 1945—1970 (T. Bierkowski, 1980) oraz prasy olsztyńskiej w latach 1945—1975 (B. Łukaszewicz, druk w PWN);

9. Zakończenie wieloletnich prac nad monografią historyczną Warmii i Mazur, obejmującą pełny okres dziejów aż po współczesność (dwa tomy, drukowane przez PWN na zlecenie PAN);

10. Podjęcie edycji obszernego *Słownika biograficznego Warmii, Prus Książęcych i Ziemi Malborskiej od połowy XV do końca XVIII wieku*, przygotowywanego od podstaw na zlecenie OBN (T. Oracki, dwa tomy realizowane w bieżącym pięcioleciu).

BADANIA NAD WSPÓŁCZESNOŚCIĄ

Kultura tradycyjna i folklor. Wielowiekowe dzieje ludności polskiej, osiedlonej na terenie dawnych Prus, złożyły się na specyficzny kształt tradycyjnej kultury Mazurów i Warmiaków. Po wyzwoleniu tych ziem, dziejowym nakazem dla nauki polskiej stało się gromadzenie dokumentacji w zakresie kultury materialnej i duchowej ludności rodzimej obu regionów. Z początku, instytucjonalnym oparciem dla rozpoczęcia badań etnograficznych było Muzeum Mazurskie w Olsztynie. Tu dokonano pierwszych poważniejszych opracowań, wśród których na szczególną uwagę zasługuje praca monograficzna Franciszka Klonowskiego *Drewniane budownictwo ludowe na Mazurach i Warmii* (1965) oraz *Strój warmiński* w ramach atlasu *Polski strój ludowy*. W tym samym ciągu tematycznym znajduje się praca muzealnika Józefa Wiczerzaka o tradycyjnych narzędziach rolniczych i związanej z nimi technice uprawy roli w gospodarstwach chłopskich na Mazurach i Warmii w XIX i XX wieku, którą opublikował OBN (1970).

Systematyczne badania nad tradycyjną kulturą duchową i społeczną ludności rodzimej obu regionów zapoczątkował i prowadził w latach 1963—1965 OBN. Objęły one 200 osad wiejskich na rozległym obszarze od Olecka po Lubawę; wykonano też badania porównawcze na Mazowszu. Na ich podstawie można było przygotować pionierską publikację *Zwyczaje, obrzędy i wierzenia Mazurów i Warmiaków* (Anna Szyfer, I wyd. 1967, II wyd. 1975). W latach 1970—1975 szesnastoosobowy zespół pod red. prof. Józefa Burszty,

w oparciu o dalsze badania terenowe, przygotował pierwszą syntezę monograficzną tradycyjnej kultury ludowej Mazurów i Warmiaków. Imponująca w swych rozmiarach praca, wykonana w znacznej mierze siłami miejscowymi (11 autorów), ukazała się nakładem PAN w wydawnictwie Ossolinem w 1975 roku.

O ważności tych dokonań można by mówić w różnorodnych aspektach. Dwa wydają się najważniejsze: 1 — wyizolowana w ciągu wieków kultura ludowa obu tych grup, przez swoją archaiczność pozwala dostrzec formy kulturowe zatarte gdzie indziej. Jest ona rzeczywistym świadectwem łączności Mazurów i Warmiaków z innymi regionami Polski; 2 — w procesie współczesnych przemian tradycyjne formy kulturowe ulegają zanikowi i giną bezpowrotnie. Fakt ten musiał postawić przed nauką kolejne zadanie — potrzebę uchwycenia tego procesu i ukazania, w jakiej mierze tradycja i współczesność uczestniczą w powstawaniu nowego modelu życia mieszkańców Mazur i Warmii. Z jednego problemu wynikał więc drugi, o którym niżej. Dochodzą tu jeszcze równoległe do grup rodzimych badania dotyczące wileńskiej grupy osadniczej (od 1976, zakończenie w 1982 r.) oraz badania nad folklorem ustnym, związane z literaturą obrzędową Mazur i Warmii, i jej współczesnymi przemianami (T. Klepacka, od 1979).

Współczesne przemiany społeczno-kulturowe. Każda z grup osadniczych na terenie Warmii i Mazur po ich wyzwoleniu przyniosła ze sobą odmienny bagaż tradycji, które zaczęły na siebie wzajemnie oddziaływać. Z drugiej zaś strony grupy te znalazły się pod wpływem oddziaływania czynników ponadlokalnych, mających związek z polityką gospodarczą, społeczną i kulturalną państwa. Są to czynniki, które zapoczątkowały proces przeobrażeń społeczno-kulturowych na wsi i w mieście — tworzenie się nowych wzorców kulturowych i nowej społeczności. Próba uchwycenia i zarejestrowania tego procesu, określanego mianem integracji społeczno-kulturowej, została podjęta przez Ośrodek w 1969 roku i kontynuowana aż do chwili obecnej w kolejnych etapach: wieś — małe miasto — miasto wojewódzkie (Olsztyn). Są to badania kompleksowe, w których poza etnografią i socjologią (względnie etnosocjologią, według szkoły prof. Józefa Burszty), biorą udział także demografowie i ekonomiści. Dwie ostatnie dyscypliny — niezależnie od ich bezpośredniego uczestnictwa w temacie — przyniosły szereg własnych prac o charakterze podstawowym, umożliwiając dokładne rozpoznanie terenu.

Badania dotyczące wsi objęły 30 wybranych osad, w których reprezentowane były wszystkie grupy regionalne (tj. i rodzime i osiadłe tu po 1945 r.). Wzajemne oddziaływanie tych grup badano w aspekcie ich pierwotnego pochodzenia oraz w aspekcie kategorii wieku ich reprezentantów. Aspekt prestiżowy majątkowy (wielkość gospodarstw), w przeciwieństwie do wielu innych regionów kraju, tu okazał się bez znaczenia. Pierwsze wyniki badań — w odniesieniu do samej Warmii — zostały opublikowane przez OBN w 1971 r. (A. Szyfer, *Przemiany społeczno-kulturowe na wsi warmińskiej w latach 1945—1970*).

W rezultacie badań nad integracją wyłoniły się kwestie, które wymagały odrębnych studiów. Naczelnym zagadnieniem stał się problem percepcji kultury masowej, który powinien dać odpowiedź, gdzie jest siła, a gdzie słabość wzorów ogólnokulturowych. Wchodzą w to następujące kwestie szczegółowe:

czas wolny i jego tradycyjne zagospodarowanie, proces urbanizacji kultury wsi, udział w kulturze masowej, działalność instytucji kulturalnych — stan obecny i potrzeby.

Badania nad percepcją kultury masowej na wsi i aspiracjami społeczności wiejskich zostały przeprowadzone w 1974 roku na terenie byłego powiatu wegorzewskiego (na zlecenie tamtejszej rady narodowej) oraz w 1976 roku w wybranych przedsiębiorstwach gospodarki rolnej — w Szesznie, Garbnie i Giżycku (na zlecenie Wydziału Kultury i Sztuki Urzędu Wojewódzkiego w Olsztynie i Suwałkach).

Kompleksowe, wielodyscyplinarne spojrzenie na przedstawione zagadnienia, także w aspekcie porównawczym w stosunku do innych ziem odzyskanych po wojnie, osiągnięto poprzez cykl specjalnych, ogólnopolskich seminariów naukowych: *Przemiany wsi na ziemiach zachodnich i północnych w okresie XXV-lecia Polski Ludowej* w 1969 r. (publikacja — 1970), *Współczesne przemiany wsi olsztyńskiej* — dwukrotnie w latach 1970 i 1971 (publikacja — 1973) oraz *Gmina, jej funkcje i kierunki rozwoju* w 1974 roku (publikacja — 1975).

Badania dotyczące małych miast rozpoczęto w 1971 roku. Zmierzają one do określenia intensywności przemian społeczno-kulturowych w odpowiednich typach strukturalnych. W tym celu wybrano pięć miejscowości: 1 — Lidzbark Welski, jako miasteczko rzemieślnicze o ludności zasiedziałej, stąd temat: *Tradycja drobnomieszczańska w społeczności malomiasteczkowej*, zakończony w 1980 roku (dr Bożena Beba); 2 — Bisztynek, jako miasteczko rolnicze o ludności wyłącznie napływowej, stawia przed badaczem pytanie co do kierunku przeobrażeń: w stronę wsi, czy w stronę miasta (zebrano komplet materiału — mgr Jadwiga Luma); 3 — Ryn, jako miasteczko w polowie rolnicze, z ludnością mieszaną (tj. w części napływową, w części zasiedziałą). Występuje tu z jednej strony zagadnienie roli czynników miejskich w procesie adaptacji ludności pochodzenia rolniczego, z drugiej zaś — aspiracji ludności zasiedziałej, o utrwalonych nawykach „miasteczkowych” (A. Szyfer, *Společno-kulturowe przemiany małego miasta. Studium problemowe* — w druku); 4 — Ruciane-Nida, jako miasteczko złożone z dwu organizmów — starego i nowego, stąd problem nowej społeczności na nowym dla niej gruncie, ze szczególną rolą przemysłu i turystyki jako czynników miastotwórczych (temat: *Kształtowanie się społeczności uprzemysławianego miasteczka 1966—1975*, dr Halina Murawska-Koprowska, przygotowanie do druku); 5 — Pasym, jako typ miejscowości, która formalnie utraciła prawa miejskie, lecz pozostała miastem w świadomości jej mieszkańców.

Tak ustawione badania uprawniają do uogólnień w skali krajowej, toteż i uzyskały one charakter wiodący w skali ogólnopolskiej. Spotkały się z zainteresowaniem Akademii Nauk CSSR, która prowadzi podobne na swoim terenie, referowano więc je po obu stronach. W trakcie badań zorganizowano dwa ogólnopolskie seminaria naukowe, które umożliwiły szersze spojrzenie na problematykę: w 1972 roku — *Współczesne przemiany społeczno-kulturowe małych miast w województwie olsztyńskim* (publikacja — 1973) oraz w 1978 roku — *Společności lokalne i ich przemiany* (z udziałem 5 referentów z Czechosłowacji i NRD — publikacja w 1980 r.).

Na bieżącą pięcioletkę zaplanowano syntezę ogólnopolską problematyki małych miast. Na wniosek Komitetu Nauk Etnologicznych PAN włączono te-

mat do problemu węzłowego 11.1 *Polska kultura narodowa, jej tendencje rozwojowe i percepcja* (koordynator — prof. dr Czesław Hernas, Wrocław). W związku z tym w 1980 r. przeprowadzono badania porównawcze w Nowogrodzie (woj. łomżyńskie), a w 1981 roku w Dynowie (woj. przemyskie); w sumie badania obejmą dodatkowo 10 miasteczek.

Badania dotyczące miasta Olsztyna, w ramach tematu *Zagospodarowanie czasu wolnego i potrzeby kulturalne mieszkańców*, ustawiono pod kątem zapotrzebowania władz administracyjnych oraz instytucji społecznych, dla prawidłowego programowania polityki kulturalnej (zlecenie Urzędu Miejskiego). Rozpoczęto je w 1974 roku zaś raport wstępny o charakterze empiryczno-opisowym opracowano w 1979 roku. (Pełne opracowanie do druku — 1981 r.). W tym mieści się temat szczegółowy — *Uczestnictwo w kulturze studentów Olsztyna*, opracowany na podstawie badań z lat 1976—1978 (w druku). Badania zamknęło ogólnopolskie seminarium na temat czasu wolnego w różnych uwarunkowaniach (społeczno-gospodarczych, ekonomicznych, psychologicznych itp.).

Współczesne przemiany społeczno-ekonomiczne. W ramach tego problemu skupiają się badania socjologiczne, demograficzne i ekonomiczne. Także tutaj punktem wyjścia jest szereg dokonywanych w przeszłości badań podstawowych.

Z zakresu demografii należy wymienić fundamentalne badania nad procesami osiedleńczymi (wcześniejsze prace prof. Bohdana Wilamowskiego z ART) i migracyjnymi w latach 1945—1949 (praca dr. Stanisława Żyromskiego wydana przez OBN na zlecenie PAN w 1971 r.) oraz nad przeobrażeniami strukturalnymi społeczności województwa (zespół pod kierunkiem prof. Mikołaja Latucha z SGPiS).

Rezultatem kilkuletnich prac 17-osobowego zespołu autorskiego, powołanego przez OBN i kierowanego przez prof. Jerzego Lisikiewicza (SGPiS), jest obszerna monografia ekonomiczno-społeczna województwa za lata 1945—1969 (wyd. Ossolineum, 1974). Jej znaczenie polega przede wszystkim na tym, iż oświetla ona przebieg rozwoju społeczno-gospodarczego obszaru województwa, analizuje czynniki warunkujące ten rozwój oraz stwarza podstawy do porównawczej oceny osiągniętego wówczas poziomu. To samo odnosi się do jej kontynuacji za lata 1970—1974, opracowanej przez 20 autorów pod redakcją dr. Jerzego Suchty (wyd. Ossolineum, 1978).

Z tego tła rodziły się badania nad przemianami. OBN znalazł tu swoje miejsce obok badań prowadzonych przez Instytut Ekonomiki i Organizacji Rolnictwa ART (powstanie i zagospodarowanie Państwowego Funduszu Ziemi, upadające gospodarstwa rodzinne na wsi) oraz Instytutu Nauk Społeczno-Politycznych ART (przemiany ekonomiczne, społeczne i polityczne w państwowych gospodarstwach rolnych). Problematykę podjętą przez OBN można najogólniej określić następująco: przestrzenno-gospodarcze i społeczne aspekty rozwoju obszarów wiejskich ze szczególnym uwzględnieniem rolnictwa i gospodarki żywnościowej. W tym zakresie prowadzono, względnie prowadzi się, następujące badania: 1 — Problematyka ludzi starych w odniesieniu do sektora gospodarki pegeerowskiej; punktem wyjścia była praca doktorska Bronisława Sałudy *Sytuacja społeczno-ekonomiczna rencistów w PGR na przykładzie powiatu kętrzyńskiego* (1974, nie publikowana wskutek sprzeciwu

cenzury). Temat kontynuowano, prowadząc badania pamelowe rozłożone na 10 lat; 2 — Kooperacja produkcyjna między PGR-ami a rolnikami indywidualnymi na obszarze KZPR, zakończenie w 1983 roku; 3 — Problematyka rozwoju gospodarczo-przestrzennego obszaru województwa z uwzględnieniem metodyki badań przestrzennych (dr J. Suchta). Tu dwie publikacje: *Czynniki wyznaczające rozwój rolnictwa na obszarze województwa olsztyńskiego* (1975) oraz *Planowanie przestrzenne w kształtowaniu gospodarki rolniczo-żywnościowej* (1980); 4 — W związku z pracami Instytutu Planowania i Urządzeń Terenów Rolnych ART podjęto publikacje: *Formowanie arealów wielkotowarowych gospodarstw rolnych. Studium metodyczne na przykładzie wybranego obszaru Pojezierza Iławskiego* (prof. Andrzej Hopfer, 1976) oraz *Rozwój ośrodków gminnych na tle zmian w zagospodarowaniu przestrzennym* (dr Henryk Dąbrowski, w druku); 5 — W związku z pracami Wojewódzkiego Biura Planowania Przestrzennego i Nadzoru Urbanistyczno-Budowlanego zrodziła się koncepcja serii monograficznej typów funkcjonalnych gmin, którą OBN podjął wspólnie z wspomnianym wyżej instytutem ART (w druku — *Jonkowo, w przygotowaniu — Mitakowo, Pasym, Dywity, Bisztynek*); 6 — Zamknięto temat *Wpływ miasta Olsztyna na jego zaplecze wiejskie — kształtowanie się funkcji żywielskiej* (dr Barbara Szczepkowska-Michniewska, nagroda Wojewody Olsztyńskiego, w druku); 7 — W zakresie demografii, na początku lat siedemdziesiątych przeprowadzono rozległe badania nad czynnikami kształtującymi załogi pracownicze w rejonach uprzemysławianych na przykładzie Olsztyńskich Zakładów Opon Samochodowych; w 1973 roku poświęcono temu zagadnieniu ogólnopolskie seminarium. Szereg prac szczegółowych opublikowano w serii „Olsztyńskie studia demograficzne” (1972, 1975). W 1980 roku podjęto badania na temat demograficznych warunkowań strefy podmiejskiej Olsztyna — *Procesy migracyjne a urbanizacja rawodowa na przykładzie Olsztyna* (dr B. Szczepkowska-Michniewska); 8 — Od 1978 r. podjęto badania nad problematyką usług produkcyjnych na rzecz rolników ze szczególnym uwzględnieniem pionu SKR — *Techniczna obsługa rolnictwa jako czynnik wzrostu produkcji rolnej w województwie olsztyńskim*. W zakresie wymienionej problematyki zorganizowano następujące seminaria ogólnopolskie: *Turystyka a rozwój regionu* (1975, publikacja 1976); *Społeczne uwarunkowania przemian w rolnictwie* (1976, publikacja 1977); *Czynnik demograficzny w przeobrażeniach struktur społeczno-gospodarczych* (1977, publikacja 1978). Opublikowano materiały z sesji olsztyńskiej Państwowej Rady d/s Gospodarki Przestrzennej (*Gospodarka przestrzenna w rolnictwie z uwzględnieniem województwa olsztyńskiego*, 1980).

Udział w problemach centralnych. Uczestnictwo Ośrodka w latach 1976—1980 w dwu problemach centralnych stanowiło próbę sił pod względem sprawności organizacyjnej i przygotowania naukowego kadry. Były to: 1 — Problem rządowy finansowany przez Ministerstwo Budownictwa, a powierzony Instytutowi Kształtowania Środowiska w Warszawie (PR 5) — *Zagadnienia społeczno-ekonomiczne przestrzennego zagospodarowania, architektury oraz przygotowania terenów pod zespoły mieszkaniowe*. Udział OBN odnosił się do zagadnienia *Modelowe rozwiązania struktur mieszkaniowo-usługowych*. Przeprowadzono badania na terenie ośrodków gminnych Miłaków i Krokowa (woj. gdańskie). Dotyczyły one społeczno-kulturowych

uwarunkowań przestrzennego zagospodarowania gminy na obszarach Polski północnej. Przedstawiono raport końcowy pt. *Postawy mieszkańców wobec środowiska lokalnego*; 2 — Problem węzłowy PAN 11.5.5 *Optymalizacja struktur i procesów demograficznych w PRL* (główny koordynator Instytut Gospodarstwa Społecznego SGPiS). Przeprowadzono badania na temat *Społeczno-kulturowe uwarunkowania migracji w województwie olsztyńskim na przykładzie gmin Bisztynek, Jonkowo i Pasym*. Dla podsumowania tematu zorganizowano ogólnopolskie seminarium naukowe w 1979 r. (*Społeczno-ekonomiczne i kulturowe uwarunkowania i konsekwencje migracji w regionie Warmii i Mazur*).